

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΝΑΒΡΟΥΖΟΓΛΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ (1199085)

ΘΕΜΑ:

**Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ '60 -'70 ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΟΥΣ**

ΕΠΟΠΤΡΙΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΕΣ:

ΛΑΛΙΩΤΟΥ ΙΩΑΝΝΑ

ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ ΡΙΚΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2826/1

Ημερ. Εισ.: 17-05-2004

Δωρεά: _____

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ

2004

NAB

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΝΑΒΡΟΥΖΟΓΛΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ (1199085)

ΘΕΜΑ:

**Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ '60 -'70 ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΟΥΣ**

ΕΠΟΠΤΡΙΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΕΣ:

ΛΑΛΙΩΤΟΥ ΙΩΑΝΝΑ

ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ ΡΙΚΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....	σ. 3
2. Ιστορική επισκόπηση.....	σ.11
3. Κοινωνικά αίτια της ελληνικής μετανάστευσης.....	σ. 14
4. Η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία.....	σ.24
5. Η μεταναστευτική πολιτική της Γερμανίας.....	σ. 32
6. Η εργασία.....	σ. 36
7. Ο διερμηνέας.....	σ. 39
8. Η κατοικία.....	σ. 41
9. Το εκπαιδευτικό σύστημα.....	σ. 43
10. Η παλιννόστηση.....	σ. 50
11. Βιβλιογραφία.....	σ. 52
12. Παράρτημα	
-Φωτογραφικό υλικό.....	σ. 55

Εισαγωγή

Το θέμα της πτυχιακής μου εργασίας είναι η μετανάστευση των Ελλήνων την δεκαετία του '60 και του '70 από την Ελλάδα στην τότε Δυτική Γερμανία.¹ Συγκεκριμένα αναφέρεται στην κοινωνική ένταξη των πρώτων Ελλήνων μεταναστών. Για να μελετήσω το θέμα αυτό θα χρησιμοποιήσω ελληνικές, γερμανικές και αγγλικές δευτερογενείς πηγές, βιβλιογραφικές μελέτες που επικεντρώνονται στο ελληνικό μεταπολεμικό μεταναστευτικό ρεύμα της Δυτικής Γερμανίας, καθώς και ως πρωτογενές υλικό την εφημερίδα «Ελληνική Φωνή».

Η εργασία αυτή καλύπτει την περίοδο που ξεκινάει με την προσέλευση των πρώτων ανειδίκευτων εργατών που υπέγραφαν συμβόλαια εργασίας με εργοστάσια της Δυτικής Γερμανίας (1960) και τελειώνει με την σταδιακή τους ένταξη στην κοινωνία υποδοχής τη δεύτερη δεκαετία της παραμονής τους (1970-80) καθώς και την παλιννόστηση ορισμένων από αυτούς. Αρχικά θα προσδιοριστεί η έννοια της μετανάστευσης μέσα από μία σύντομη ιστορική επισκόπηση του ευρωπαϊκού γίγνεσθαι. Κατόπιν θα γίνει αναφορά στις συνθήκες που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο κατά την μεταπολεμική περίοδο και τους παράγοντες που οδήγησαν πολλούς Έλληνες να μετακινηθούν από την πατρίδα τους στο εξωτερικό με σκοπό να εργαστούν στα εργοστάσια της Δυτικής Γερμανίας. Στη συνέχεια θα γίνει λόγος για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην καθημερινή ζωή τους και πώς κατάφεραν να τα ξεπεράσουν καθώς προσαρμόζονταν στην νέα πραγματικότητα. Βασικό σημείο ανάλυσης θα είναι η κοινωνική τους ένταξη, οι λόγοι δηλαδή που ευνόησαν ή που εμπόδισαν την ενσωμάτωση τους στην ξένη αυτή κοινωνία.

Ποιους τρόπους βρήκαν για να μπορέσουν να συζητήσουν το θέμα της ένταξής τους; Οι μετανάστες της πρώτης γενιάς σταδιακά άρχισαν να αναζητούν τρόπους για να σχηματίσουν μια κοινότητα ομοεθνών. Απέβλεπαν στον προβληματισμό της παραμονής τους γιατί αρκετοί απ' αυτούς παραβρίσκονταν στη Γερμανία ήδη πάνω από δέκα χρόνια, γεγονός που αποδείκνυε την πλέον μόνιμη εγκατάσταση και την σταδιακή τους ενσωμάτωση. Ένας από τους τρόπους που αναζητήθηκαν προκειμένου να έρθουν σε επαφή με τους υπόλοιπους Έλληνες μετανάστες για να συζητήσουν τους προβληματισμούς τους ήταν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

¹ Η Γερμανία μετά την ανέγερση του τείχους στο Βερολίνο το 1961 χωρίστηκε σε Ανατολική και Δυτική. Γι' αυτό το λόγο θα χρησιμοποιείται από 'δω και στο εξής στην παρούσα εργασία η έννοια της Δυτικής Γερμανίας.

Χρησιμοποιήθηκε το ραδιόφωνο, η τηλεόραση και ο τύπος. Στην εργασία αυτή θα μελετηθεί η εφημερίδα "Ελληνική φωνή" που θα είναι και το πρωτογενές υλικό.

Η "Ελληνική φωνή" είναι μια ειδησεογραφικού περιεχομένου εφημερίδα και απευθύνεται στους Έλληνες που εργάζονται στη Δυτική Γερμανία. Εκδότης της είναι ο δημοσιογράφος Αποστόλης Χατζηνικολάου. Η έκδοση της ξεκινάει το Φεβρουάριο του 1973 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα από τη σύζυγο του την Γωγώ Χατζηνικολάου. Η ενημέρωση όπως υποστηρίζει ο ίδιος ο εκδότης της εφημερίδας είναι «αντικειμενική επί όλων των ζητημάτων που σχετίζονται με τη ζωή και την εργασία στη Δυτική Γερμανία» (Μάρτιος 1973). Οι θεματικές της ενότητες αφορούν την κοινωνική και την πολιτισμική επικαιρότητα της γερμανικής κοινωνίας καθώς και τα προβλήματα της κοινωνικής αλλά και της πολιτισμικής ενσωμάτωσης των μεταναστών.

Μέσα από αυτήν την πτυχιακή εργασία θα προσπαθήσω να προσεγγίσω μια πτυχή της ελληνικής μετανάστευσης, την προσπάθεια ένταξης των μεταναστών στο χώρο της Δυτικής Γερμανίας μεταπολεμικά. Είναι ένα ζήτημα αρκετά πρόσφατο καθώς εκτυλίχτηκε στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Πολύ λίγοι ιστορικοί και ανθρωπολόγοι έχουν ασχοληθεί με το θέμα αυτό. Επομένως υπάρχουν μόνο ελάχιστες σχετικές ιστορικές και ανθρωπολογικές έρευνες που να ασχολούνται με την μεταπολεμική ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση², τρεις δεκαετίες μετά, παρόλο τον πλούτο των αρχειακών πηγών. Αντίθετα οι κοινωνιολόγοι, οι οικονομολόγοι και οι δημογράφοι ασχολήθηκαν με την έκταση της μεταπολεμικής μετανάστευσης και τις συνέπειες της στην ελληνική κοινωνία. Στην έρευνα δόθηκε αρχικά έμφαση στην διερεύνηση των οικονομικών αιτιών της ελληνικής μετακίνησης και αυτό γιατί έπρεπε να διαμορφωθεί ένας αντίλογος στις απόψεις που απέδιδαν το φαινόμενο αυτό στη δημογραφική δομή του πληθυσμού της χώρας. Στις μετέπειτα έρευνες αποδείχτηκε ότι η μετανάστευση αποτελούσε δομικό στοιχείο δηλαδή ήταν ένας τρόπος διοχέτευσης παραγωγικού δυναμικού στο εξωτερικό και αποδίδονταν στις άνισες σχέσεις της υπαίθρου με τα αστικά κέντρα. Στη συνέχεια ερευνήθηκαν οι συνέπειες της στην

² Ενδεικτικά αναφέρω τις ακόλουθες μελέτες:

Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999, Ματζουράνης Γ.Ξ., *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκάσταρμπαιτερ)*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1974, Μουσούρου Λ.Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991

ελληνική οικονομία και κοινωνία καθώς και το φαινόμενο της παλιννόστησης.³ Από το τέλος της δεκαετίας του '70 άρχισαν να παρουσιάζονται τυπωμένα λογοτεχνικά κείμενα Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Ήταν συνεργασίες σε συλλογικές εκδόσεις που περιελάμβαναν έργα Ελλήνων, Ιταλών, Ισπανών, Γιουγκοσλάβων, Τούρκων αλλά και μερικών Ασιατών και Λατινοαμερικάνων, που ζούσαν και εργάζονταν στη Γερμανία. Για την λογοτεχνία των μεταναστών υπάρχει σχετική γερμανική βιβλιογραφία, αντίθετα η ελληνική βιβλιογραφία στον τομέα αυτό είναι εξαιρετικά φτωχή.⁴

Οι υπάρχουσες έρευνες έχουν επισημάνει ότι τα αρχεία των αποδήμων Ελλήνων είναι εξαιρετικά πλούσια και ποικίλα. Παραμένουν όμως διάσπαρτα, δυσπρόσιτα και ανεκμετάλλευτα. Αυτό συμβαίνει γιατί οι Έλληνες είναι διασκορπισμένοι σε ολόκληρο τον κόσμο, δεν υπάρχει ένα δίκτυο πληροφόρησης και τα αρχεία αυτά έχουν ιδιωτικό χαρακτήρα. Μέχρι σήμερα έχουν γίνει αποσπασματικές προσπάθειες εντοπισμού και διάσωσης αρχείων των Ελλήνων μεταναστών από μεμονωμένους ερευνητές καθώς και από ιδιωτικούς φορείς.⁵

Το θέμα της μετανάστευσης είναι τεράστιο, διαχρονικό και επίκαιρο. Ο όρος μετανάστευση καλύπτει νόμιμες διαδικασίες και καταστάσεις, μετακινήσεις που γίνονται στο εσωτερικό ενός κράτους ή προς το εξωτερικό. Άλλοτε οι μετακινήσεις αυτές είναι εθελοντικές και άλλοτε αναγκαστικές. Αναγκαστικά μεταναστεύουν οι άνθρωποι που καταδιώκονται για θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις αλλά και για να ξεφύγουν από τους πολέμους που πραγματοποιούνται στην χώρα τους. Αυτοί είναι οι λεγόμενοι πρόσφυγες. Αντίθετα αυτοί που φεύγουν εθελοντικά από την χώρα τους με σκοπό να βρουν μια εργασία εποχιακή, προσωρινή ή και μόνιμη θέλοντας να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση είναι οι οικονομικοί μετανάστες. Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι περίπλοκο και έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ανάλογα με την περίοδο κατά την οποία εκτυλίσσεται, αλλά και με τις διεθνείς σχέσεις, την οικονομική κατάσταση και τις αιτίες που την προκαλούν. Η μετανάστευση του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα θεωρείται ότι αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ανάπτυξης των βιομηχανικών κοινωνιών. Συσχετίζεται με την άνιση οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη σε διεθνές και τοπικό επίπεδο δηλαδή με την άνιση σχέση

³ Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 12

⁴ Διαβάζω, τεύχος 415, Φεβρουάριος 2001, Λογοτεχνία και μετανάστευση, Ματζουράνης Γ.Ξ., *Έλληνες συγγραφείς στην πολυπολιτισμική Γερμανία*, σ. 104-105

⁵ Βεντούρα Λίνα, *Η διάσωση των αρχείων των αποδήμων Ελλήνων και η μελέτη της ιστορίας της μετανάστευσης*, Τα Ιστορικά τ. 23, Δεκέμβριος 1995, σ. 458

μεταξύ αγροτικών και βιομηχανικών κοινωνιών. Αυτό συντελείται από πολλούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα στις αγροτικές χώρες αποστολής των μεταναστών παρατηρείται η αποδυνάμωση ή ακόμα και η καταστροφή των αγροτικών κοινωνιών και οικονομιών ενώ στις βιομηχανικές χώρες υποδοχής παρατηρείται η προσφορά εργασίας με καλές ανταμοιβές.⁶

Στην συγκεκριμένη εργασία θα γίνει λόγος για την οικονομική μετανάστευση προς μια ξένη χώρα. Θα χρησιμοποιήσω το παράδειγμα των Ελλήνων μεταναστών που κατέφθαναν στη Δυτική Γερμανία μεταπολεμικά προκειμένου να βοηθήσουν στην ανοικοδόμηση της χώρας. Πρόκειται για ένα μεταναστευτικό ρεύμα του οποίου η παραμονή καθοριζόταν εξαρχής ως προσωρινή όπως σχεδίαζαν οι υπεύθυνοι του κράτους μέσα από τα συμβόλαια που υπέγραφαν οι ενδιαφερόμενοι. Άλλωστε δεν είναι τυχαίος ο όρος που απέδιδαν στους μετανάστες, που αποκαλούνταν „Gastarbeiter“ δηλαδή φιλοξενούμενοι εργάτες. Για το λόγο αυτό η διαμονή στη χώρα υποδοχής συνδυάζονταν πάντα με την προβλεπόμενη επιστροφή τους στην πατρίδα. Ωστόσο, οι μεταναστευτικές πολιτικές «περί συμβάσεων εργασίας» οδήγησαν σε αδιέξοδο, γιατί οι ξένοι εργάτες παρέμειναν να ζουν στη Γερμανία πολύ περισσότερο απ' ότι υπολόγιζαν οι υπεύθυνοι.⁷ Το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών έχει τεθεί από το τέλος της στρατολόγησης εργαζομένων στα μέσα της δεκαετίας του '70.⁸

Όταν αναφερόμαστε στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών εννοούμε την ενσωμάτωση τους στην κοινωνία υποδοχής. Πολλές φορές όμως, ο όρος ενσωμάτωση συγχέεται με εκείνον της αφομοίωσης. Εδώ πρέπει να γίνει μία διευκρίνιση. Η λέξη αφομοίωση στην πραγματικότητα σημαίνει ότι για να γίνουν πλήρη μέλη μιας κοινωνίας υποδοχής οι μετανάστες πρέπει να υιοθετήσουν την ξένη κουλτούρα, άρα να εγκαταλείψουν την δική τους (π.χ. γλώσσα, παραδόσεις κτλ.).⁹ Στον αντίποδα βρίσκεται η έννοια ενσωμάτωση, η οποία δίνει έμφαση στο σεβασμό της διαφοράς δηλαδή δεν απορρίπτει την κουλτούρα ή την ταυτότητα του ξένου. Χαρακτηριστικά είναι οι ευρωπαϊκές πολιτικές ενσωμάτωσης που ακολουθούν ένα

⁶ Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, εκδόσεις Ε.Μ.Ν.Ε- Μνήμων, Αθήνα 1994, σ. 9-11

⁷ Μπάγκαβος Χρήστος, Παπαδοπούλου Δέσποινα, *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική* Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, εκδόσεις Μελέτες, σ.77

⁸ Γαβρόγλου Π. Σταύρος, *Μετανάστευση και Ακροδεξιά αντίδραση στην Ευρώπη: συγκριτική επισκόπηση*, στο Ναζάκης Χάρης, Χλέτσος Μιχάλης επιμέλεια, *Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002, σ. 86

⁹ Bülent Kaya, *The changing face of Europe-population flows in the 20th century*, Council of Europe Publishing 2002, σ.19

από τα τρία μοντέλα: την πολιτική αφομοίωσης των μεταναστών, την πολιτική διαμόρφωσης μιας πολιτισμικής προσέγγισης και την πολιτική μη αφομοίωσης.¹⁰

Συγκεκριμένα στο πρώτο μοντέλο εντάσσονται οι χώρες οι οποίες εκτός από το να καλύψουν τα κενά του εργατικού δυναμικού με ξένα εργατικά χέρια τους ενδιέφερε να καλύψουν και τα δημογραφικά κενά τους. Τέτοιες χώρες είναι οι ΗΠΑ και ο Καναδάς. Η χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων αλλά και η μαζική είσοδος των μεταναστών στην Αμερική δικαιολογούν τα μέτρα που έλαβαν οι ΗΠΑ προκειμένου να ελέγξουν ποσοτικά και ποιοτικά τους ξένους.

Ας δούμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα της αμερικανικής νομοθεσίας ελέγχου των μεταναστευτικών ροών. Στα 1882 ισχύει ο πρώτος γενικός ομοσπονδιακός νόμος για την μετανάστευση σύμφωνα με την οποία όλοι οι μετανάστες πρέπει να πληρώσουν έναν φόρο εισόδου 8 δολαρίων κατά κεφαλήν. Το 1891 ένας άλλος νόμος θεσπίζει τις δυνατότητες αποκλεισμού ανάλογα με την κατάσταση υγείας των υποψήφιων μεταναστών. Το 1897 αποκλείονται από την μετανάστευση όλοι οι αναλφάβητοι, ένα μέτρο που δημιουργεί έντονες αντιδράσεις. Οι πρόεδροι Κλήβελαντ, Τάφτ και Ουίλσον προέβησαν βέτο στη νομοθεσία ουσιαστικά με την ίδια δικαιολογία, συγκεκριμένα ότι ένα τεστ γνώσης της ανάγνωσης και της γραφής θα μπορούσε να ελέγξει μόνο τι ευκαιρίες είχε ο μετανάστης στην χώρα καταγωγής του και δεν αποδείκνυε ούτε τις πνευματικές του ικανότητες ούτε την ηθική του αξία. Κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και συγκεκριμένα το 1917 ψηφίζεται από το Κογκρέσο σχετικός νόμος. Ο τελικός νόμος αφορά επιπρόσθετα μέτρα ελέγχου του μεταναστευτικού ρεύματος, ο διπλασιασμός του κατά κεφαλή φόρου μετανάστευσης, η απαγόρευση της εισόδου στους λαούς της Νοτιοανατολικής Ασίας και η δυνατότητα απέλασης ανεπιθύμητων ξένων. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου η μετανάστευση από την Ευρώπη σταματά με αποτέλεσμα οι ΗΠΑ να επανεξετάσουν την πολιτική τους. Από το 1924 και μετά οι ΗΠΑ εισάγουν το νόμο των ποσοτώσεων. Με το νόμο αυτόν μπορούσαν να μεταναστεύσουν ετήσια τόσα άτομα από κάθε εθνικότητα-χώρα ώστε να μην υπάρχει υπέρβαση του ποσοστού της ίδιας εθνικότητας που είχε καταγραφεί στην απογραφή του 1910. Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος δεν επηρέασε την αμερικανική μεταναστευτική πολιτική. Το 1965 καταργείται το σύστημα των ποσοτώσεων και αντικαθίστανται από ένα ετήσιο

¹⁰ Μουσοπούρου Λ.Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 125-126

αριθμό μεταναστών, 120.000 από την αμερικανική ήπειρο και 170.000 από τις άλλες ηπείρους.¹¹

Το δεύτερο μοντέλο αφορά τις χώρες που έχουν υιοθετήσει ή προωθήσει μια φιλοσοφία που δέχεται πως οι μετανάστες και οι απόγονοι τους συμβάλουν στην πολιτισμική ταυτότητα της χώρας. Είναι το λεγόμενο μοντέλο της «πολυπολιτισμικότητας» (multiculturalism). Τέτοιες χώρες είναι η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Σουηδία. Ωστόσο, οδηγήθηκαν σ' αυτό το μοντέλο μετά την αποτυχία της προηγούμενης μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία βασιζόταν στο μοντέλο της αφομοίωσης. Η πολιτική της Αυστραλίας μέχρι τα μέσα του 1960 προσδοκούσε πως οι μετανάστες και τα παιδιά τους θα αφομοιώνονταν πολύ γρήγορα στην αυστραλιανή κοινωνία. Το 3% του συνολικού πληθυσμού το 1947 ήταν υπό αφομοίωση και απορρόφηση, το 1961 ήταν περίπου 20%. Είναι μια πολιτική αφομοίωσης που στηρίζεται στην «απλοϊκή προσδοκία ότι οι μετανάστες θα θελήσουν να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές τους γλώσσες και πολιτισμούς και να συμμορφωθούν όσο το δυνατόν περισσότερο και γρηγορότερα στο υπάρχον Αυστραλιανό πρότυπο».¹² Η προσδοκία αυτή οδήγησε στην έλλειψη οποιασδήποτε στήριξης των μεταναστών από το κράτος τοποθετώντας τους με αυτό τον τρόπο σε μειονεκτική θέση αλλά και υποσκάπτοντας την ίδια τους την αφομοίωση. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 τα πρώτα προβλήματα έρχονται στο προσκήνιο. Τότε παρατηρείται μια αλλαγή στην μεταναστευτική πολιτική της Αυστραλίας, από πολιτική αφομοίωσης μετατρέπεται σε πολιτική ένταξης. Η μεταβολή αυτή «συνδέθηκε με την καθυστερημένη αναγνώριση της μειονεκτικότητας του μετανάστη και της ανάγκης μιας κυβερνητικής πολιτικής που θα επανορθώσει τα πιο κραυγαλέα παραδείγματα [της μειονεκτικότητας αυτής]»¹³. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 διαμορφώνεται μία νέα πολιτική εγκατάστασης των μεταναστών που αποβλέπει σε δύο στόχους: «Η Αυστραλία συνεχίζει να θεωρεί τα προγράμματα εγκατάστασης των μεταναστών ως το κύριο εργαλείο για την επίτευξη μιας ενιαίας συνεκτικής και αρμονικής Αυστραλιανής κοινότητας. Αποδίδει όμως τώρα η Αυστραλία ίση σημασία στην διατήρηση και ανάπτυξη του πλούτου και της ποικιλίας που δημιουργεί η συνύπαρξη μιας ποικιλίας πολιτισμών και γλωσσών, με την προϋπόθεση ότι τούτο συμβαίνει σ' ένα κλίμα κατανόησης και ανοχής.»¹⁴

¹¹ στο ίδιο, σ. 127-131

¹² στο ίδιο, σ. 141

¹³ στο ίδιο, σ. 141

¹⁴ στο ίδιο, σ. 140-142

Στο τρίτο μοντέλο, το οποίο θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία, αναφέρεται στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης όπου η μετανάστευση είναι απόλυτα ελεγχόμενη από την πολιτική των χωρών υποδοχής. Τα στοιχεία αυτού του μοντέλου είναι η περιοριστική πολιτική στον τομέα της χορήγησης υπηκοότητας σε αλλοδαπούς (naturalization) και η ιδεολογία ότι η χώρα υποδοχής δεν είναι χώρα μετανάστευσης.¹⁵ Η πολιτική αυτή διαμορφώθηκε κάτω από την πίεση των κοινωνικο-πολιτικών δομών των Δυτικοευρωπαϊκών χωρών και ερμηνεύεται ως προς τις δομές, δηλαδή προς «έναν συνδυασμό καλύτερης εκπαίδευσης, υψηλότερων προσδοκιών, ευνοϊκών οικονομικο-εργασιακών συνθηκών και σε μια αναλλοίωτη κοινωνική δομή εργασίας καπιταλιστικού τύπου».¹⁶ Ως αποτέλεσμα αυτών των δομών δημιουργούνται θέσεις εργασίας για τους μετανάστες, για τις οποίες δεν υπάρχουν αρκετά ντόπια εργατικά χέρια, θέσεις οι οποίες σύμφωνα με τον Böhning είναι «κοινωνικά ανεπιθύμητες»¹⁷. Ήταν μία πολιτική που ως άξονα είχε την προσωρινότητα της παραμονής του ξένου και την αντιμετώπιση του ως προσωρινού εργάτη και όχι ως πολίτη. Αυτό βέβαια ωθεί τον μετανάστη σε μια διαδικασία σκέψης, για το αν θα παραμείνει στη χώρα ή θα επιστρέψει στη χώρα καταγωγής του. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο τα πολιτικά δικαιώματα είναι περιορισμένα γιατί στη Γερμανία το έθνος ορίζεται με έννοιες της καταγωγής και του αίματος (Jus sanguinis).¹⁸

Η εξάρτηση της οικονομίας από την ξένη εργατική δύναμη, η «προσωρινότητα» της δύναμης αυτής, η ανάγκη για την δημιουργία κοινωνικών προγραμμάτων τα οποία θα αντιμετώπιζαν τα μελλοντικά προβλήματα της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών και η αντίδραση των γηγενών εναντίον των ξένων ήταν ορισμένες από τις δυσκολίες που προκάλεσε η υπάρχουσα μεταναστευτική πολιτική.¹⁹ Προβληματισμοί που απασχολούσαν όλους τους μετανάστες που παραβρίσκονταν τα χρόνια εκείνα στη Δυτική Γερμανία.

Το μεταναστευτικό φαινόμενο δεν μπορεί να απομονωθεί από την κοινωνία στην οποία εξελίσσεται. Αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση της γενικότερης διαδικασίας εκσυγχρονισμού και της ενσωμάτωσης ατόμων και ομάδων στο εθνικό σύνολο. Η ανάλυση αυτού του παράγοντα είναι αδύνατη χωρίς τη συσχέτιση του με

¹⁵ Hans Vermeulen, *Immigrant policy for a Multicultural society, A comparative study of immigration, language and religious policy in five Western European countries*, Translation Michael Dallas, Migration Policy Group, Brussels 1997, σ. 6-7

¹⁶ Μουσούρου Μ. Λ., *ό.π.*, σ.147

¹⁷ *στο ίδιο*, σ. 147

¹⁸ *στο ίδιο*, σ. 147

¹⁹ *στο ίδιο*, σ. 150

τις διαδικασίες συγκρότησης και παραγωγής του έθνους και αντίστροφα μια προσέγγιση του εθνικού φαινομένου σήμερα είναι ελλιπής χωρίς μια εκτεταμένη αναφορά στο ζήτημα του «ξένου», στο θέμα της μετανάστευσης. Η μελέτη των ζητημάτων αυτών εντάσσεται σε μια γενικότερη σφαίρα προβληματικής γύρω από τα συλλογικά σώματα, τον πολιτισμό, την ταυτότητα, την ενσωμάτωση και την κοινωνική αλλαγή στην σύγχρονη εποχή.²⁰ Η ενσωμάτωση ή η μη ενσωμάτωση των ξένων στη χώρα υποδοχής εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Σημαντικό ρόλο αποτελεί η καταγωγή και η θέση του μετανάστη καθώς η εκπαίδευση και η επαγγελματική του κατάρτιση. Εξαρτάται επίσης από την πολιτική που εφαρμόζουν οι χώρες υποδοχής δηλαδή αν η πολιτική των κρατών αποβλέπει στην ενσωμάτωση των ξένων στην κοινωνία τους ή στη δημιουργία χωριστών εθνοτικών μειονοτήτων.²¹ Υπό αυτό το πρίσμα θα πρέπει να τεθεί και το ερώτημα που θέσαμε στην αρχή αυτή της εργασίας, δηλαδή πως τα συλλογικά σώματα, οι Έλληνες μετανάστες προσπάθησαν να ενσωματωθούν στη γερμανική κοινωνία και φυσικά πως επέδρασε η μετακίνηση τους στην πολιτική συγκρότηση της χώρας υποδοχής τους; Για να απαντηθεί όμως το ερώτημα αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η μετανάστευση δεν γίνεται σε ένα κενό αλλά μέσα σε ένα σύστημα πυκνώσεων σχέσεων. Σύμφωνα με την Saskia Sassen εννοείται τρόπος με τον οποίο οι μετανάστες διαμορφώθηκαν μέσα από ειδικά συστήματα. Συστήματα που μπορούν να χαρακτηριστούν από μία ποικιλία παραγόντων όπως οικονομικοί (π.χ. η Ατλαντική οικονομία του 1800), πολιτικοστρατιωτικοί (π.χ. αποικιοκρατία Ευρωπαίων), διεθνείς πολεμικές ζώνες (π.χ. μαζικά προσφυγικά ρεύματα ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο), πολιτισμικοί ιδεολογικοί κλπ.] και ιστορικών παραγόντων και επομένως έρχεται ως απόρροια του.²²

²⁰ Μπάγκαβος Χρήστος, Παπαδοπούλου Δέσποινα, *ό.π.*, σ. 77

²¹ Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, *ό.π.*, σ. 81

²² Saskia Sassen, *Guest and Aliens*, New Press 1999, σ.134-135

Ιστορική επισκόπηση

Κατά τον 19^ο αιώνα, οι άνθρωποι μεμονωμένα μετανάστευαν προς μακρινές ηπείρους (Αυστραλία, Αμερική, Καναδά) για ανεύρεση εργασίας. Μετά την οικονομική κρίση, το λεγόμενο κραχ του 1929 η μετανάστευση αλλάζει κατευθύνσεις, βρίσκει άλλες διεξόδους και στρέφεται προς τον ενδοευρωπαϊκό χώρο.²³ Είναι γνωστό ότι η μετανάστευση υπήρξε ένα από τα βασικά γνωρίσματα του 20^{ου} αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα παρατηρείται μια μαζικοποίηση των μεταναστεύσεων, δηλαδή αυξάνεται ο αριθμός των ανθρώπων που μετακινούνται. Τον 19^ο αιώνα η λέξη αυτή δεν ήταν διακριτή. Με τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο διαλύονται οι υπάρχουσες αυτοκρατορίες, όπως η αυτοκρατορία των Αψβούργων, η Οθωμανική και η Ρωσική και δημιουργούνται έθνη-κράτη. Άρχισε να διαφαίνεται μια τάση για εθνική ομογενοποίηση του πληθυσμού οπότε και τέθηκε συστηματικός έλεγχος και φύλαξη των συνόρων μία διαδικασία που είχε να κάνει με μετακινήσεις του πληθυσμού. Μετά λοιπόν το 1918 ο μετανάστης ως προφίλ ανθρώπου απέκτησε κομβική θέση στις δυτικές κοινωνίες²⁴ και η έννοια του ξένου έλαβε εθνοτικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Thomas Hammar²⁵, η ιστορία της μετανάστευσης στην Ευρώπη χωρίζεται σε 4 περιόδους. Η πρώτη ξεκινάει στα μέσα του περασμένου αιώνα, η υπερπόντια, η δεύτερη εκτείνεται από το 1944-1945. Η τρίτη αρχίζει το 1945 και η τέταρτη στις αρχές του 1970. Η ελληνική μεταπολεμική μετανάστευση παρουσιάζεται ανάμεσα στις δύο τελευταίες περιόδους. Παράλληλα το κράτος έπαιζε ενεργό ρόλο στην αυστηρή κατηγοριοποίηση των ξένων που ζούσαν στο εσωτερικό του. Η κοινωνία των Εθνών ήρθε ως αποτέλεσμα για τη διαφύλαξη των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και για τη διασφάλιση της ειρήνης. Επίσης δημιουργήθηκε και η Ύπατη Αρμοστεία για τους πρόσφυγες με σκοπό την προστασία των προσφύγων που βρίσκονταν στις Ευρωπαϊκές χώρες.²⁶

Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος με τη σειρά του, προκάλεσε εκατομμύρια θανάτους και ένα τεράστιο κύμα προσφύγων. Ριζικά άλλαξε το πολιτικό και το οικονομικό τοπίο στην μεταπολεμική Ευρώπη. Στην προσπάθεια ανοικοδόμησης τους βοηθήθηκαν από την Αμερική, με το λεγόμενο σχέδιο Μάρσαλ. Το σχέδιο αυτό καταρτίστηκε για να βοηθήσει την ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας που είχε τη

²³ Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 34

²⁴ Sassen Saskia, *ό.π.*, σ. 135-136

²⁵ Hans van Amersfoort and Jeroen Doomenik, *International Migration, Processes and Interventions*, Amsterdam 1998, σ. 24

²⁶ Bülent Kaya, *ό.π.*, σ. 19

μορφή δωρεάν βοήθειας παρά δανείων.²⁷ Ειδικότερα στην Ομοσπονδιακή Γερμανία μετά τον πόλεμο παρατηρήθηκε μια γιγαντιαία μετακίνηση πληθυσμών. Περίπου οχτώ εκατομμύρια «ξένοι εργάτες» δηλαδή αιχμάλωτοι πολέμου και εργάτες από τις κατεχόμενες περιοχές εγκατέλειπαν τη χώρα ενώ την ίδια χρονική περίοδο κατέφθαναν δώδεκα εκατομμύρια γερμανοί φυγάδες από τις ανατολικές περιοχές της Ευρώπης. Η ενσωμάτωση των ατόμων αυτών έγινε σταδιακά, παράλληλα με την οικονομική ανάρρωση της Γερμανίας.²⁸

Άμεσα παρατηρήθηκε ότι μετά τον πόλεμο υπήρχε ένα στράτευμα από ανέργους. Το 1950 στη Γερμανία ο αριθμός των ανέργων κυμαινόταν στα 1,6 εκατομμύρια ενώ οι κενές θέσεις εργασίας ήταν 116.000. Το 1959 απεναντίας υπήρχαν περισσότερες δουλειές, το πρόβλημα που προέκυπτε ήταν όχι πως θα κέρδιζαν καινούργιες θέσεις εργασίας αλλά από που θα έπαιρναν νέα εργατικά χέρια. Πίσω από τους στεγνούς αριθμούς της στατιστικής κρύβεται μια τεράστια επέκταση της γερμανικής οικονομίας η οποία χρειαζόταν όλο και περισσότερο εργατικό δυναμικό. Το πρόβλημα στην αγορά εργασίας οξύνθηκε ακόμα περισσότερο με την ανέγερση του τείχους στο Βερολίνο. Το 1960 περίπου 500.000 στρατιώτες αφαιρέθηκαν από την γερμανική οικονομία επειδή έπρεπε να φυλάξουν το τείχος και με την ύπαρξη του σταμάτησε και η συνεχής ροή εργατών από την Ανατολική Γερμανία (DDR). Η τεράστια οικονομική ανάπτυξη της Γερμανίας χρειαζόνταν όλο και περισσότερα εργατικά χέρια για την ανοικοδόμηση της. Τι θα μπορούσε να γίνει σ' αυτήν την κατάσταση; Να σταματήσει η περαιτέρω ανάπτυξη και εξέλιξη της οικονομίας. Ένα τέτοιο μέτρο θα ήταν ανόητο! Μια άλλη λύση θα ήταν η ορθολογικοποίηση και αυτοματοποίηση της παραγωγής. Δηλαδή ένα μέρος της δουλειάς να εκτελείται από τις μηχανές έτσι ώστε να μην χρειάζεται εργατικό δυναμικό. Τουλάχιστον κατά αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να μειωθεί το απαραίτητο δυναμικό. Έτσι έγινε προσπάθεια να ακολουθηθεί αυτός ο δρόμος ώστε να αντικατασταθούν κατά ένα βαθμό οι εργάτες. Εάν έπρεπε να ακολουθηθεί αυτός ο δρόμος ενεργητικά και να διαγραφούν οι επιπτώσεις είναι ένα ζήτημα προς συζήτηση. Οι οικονομολόγοι και οι επιχειρηματίες διαφωνούν. Όμως διαπιστώνεται ότι η ενέργεια αυτή δεν αρκούσε, έλειπε ακόμα ένα μεγάλο ποσοστό εργατών. Έτσι

²⁷ Hobsbawm Eric, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 308

²⁸ Μπενέκος Σ. Δημήτριος, *Η ελληνική ομογένεια της Γερμανίας. Σαράντα χρόνια μεταναστευτικής εμπειρίας. Πολιτισμική και μορφωτική προσέγγιση*, Τυπωθύτω, Αθήνα 2002, σ. 34-35

λοιπόν στράφηκαν στο εξωτερικό όπου έγινε προσπάθεια να προσελκύσουν φτηνό εργατικό δυναμικό. Τι άλλο μπορούσαν να κάνουν;²⁹.

Συνεπώς η οικονομική στρατηγική που υιοθετήθηκε από τα κράτη των ανεπτυγμένων χωρών είχε στόχο την συγκέντρωση επενδύσεων και την αύξηση της παραγωγής τους. Αυτό θα επιτυγχάνονταν μόνο μέσω των ξένων που θα επιστρατεύονταν στη χώρα τους προκειμένου να εργαστούν στα εργοστάσια καθώς οι ντόπιοι αρνούνταν εξαιτίας της ανύψωσης του μορφωτικού τους επιπέδου. Ήταν μία πολιτική που ενθάρρυνε την οικονομική μετανάστευση από τις υποανάπτυκτες χώρες στη Δυτική Ευρώπη.³⁰

Αρχικά μετανάστες δεχόταν κυρίως η Γαλλία και το Βέλγιο, που κατέφθαναν από τις αποικίες τους. Στη Μεγάλη Βρετανία 2.000 μετανάστες από τις Δυτικές Ινδίες στρατολογήθηκαν το 1952 για χαμηλόμισθη εργασία στο μετρό του Λονδίνου. Το 1956 ο αριθμός των ξένων εργατών έφτανε τους 126.000.³¹ Κατόπιν άρχισαν να έρχονται άτομα από το μεσογειακό νότο καθώς οι βιομηχανοποιημένες χώρες, η Ελβετία, η Ολλανδία, η Σουηδία και η Γερμανία είχαν υπογράψει διμερείς συμφωνίες νομιμοποιώντας τη μετανάστευση από τις χώρες αποστολής εργατικού δυναμικού. Συγκεκριμένα η Γερμανία υπέγραψε διμερή συμφωνία με την Ιταλία στις 20.12.1955, με την Ισπανία και την Ελλάδα στις 23.03.1960, με την Τουρκία στις 30.10.1961, με την Πορτογαλία στις 17.03.1964 και με την Γιουγκοσλαβία στις 12.10.1968.³²

²⁹ *Warum brauchen wir Gastarbeiter ?*, Universitätsbibliothek München, σ. 1-3

³⁰ Bülent Kaya, *ό.π.*, σ. 19

³¹ Γαβρόγλου Π. Σταύρος, *ό.π.*, σ. 73

³² Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, *"Für 50 Mark einen Italiener" Zur Geschichte der Gastarbeiter in München*, Buchendorfer Verlag, München 2000, σ. 24

Κοινωνικά αίτια της ελληνικής μετανάστευσης

Για τον ελληνικό λαό τα πιο δύσκολα, κρίσιμα και αποφασιστικά χρόνια της νεώτερης ελληνικής ιστορίας ξεκίνησαν από την δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα. Η μικρασιατική καταστροφή δημιούργησε μια έκρυθμη κατάσταση στην Ελλάδα και μια βαθιά τομή στην νεοελληνική ιστορία που επηρέασε αποφασιστικά την πορεία του σύγχρονου ελληνισμού. Αποτέλεσε τον καταλύτη δημιουργίας ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους. Δημιουργήθηκαν νέες συνθήκες ύστερα από μια δεκαετία αναμετρήσεων στην οποία η Ελλάδα διπλασίασε τα εδάφη και τον πληθυσμό της που διογκώθηκε απότομα με την προσέλευση των προσφύγων.³³

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από πολιτική αστάθεια. Μεταξύ του 1930 και 1936, η μία κυβέρνηση διαδεχόταν την άλλη (συνολικά ήταν 9 κυβερνήσεις), γίνονται δύο στρατιωτικά κινήματα, εκτελούνται ανώτατοι αξιωματικοί, καταργείται η προεδρική δημοκρατία και επαναφέρεται η μοναρχία. Η οικονομία της χώρας ήταν κατά βάση αγροτική. Τους πέντε πρώτους μήνες του 1936 γίνονται 350 απεργίες με τις οποίες οι εργάτες και οι αγρότες απαιτούσαν θεμελιώδεις αλλαγές. Με την εγκαθίδρυση της Μεταξικής δικτατορίας στις 4 Αυγούστου το 1936 δημιουργήθηκαν νόμοι που όριζαν τα κατώτατα όρια μισθών, καθιερώνεται το οχτάωρο και οι αγρότες απαλλάχτηκαν από κάποιες φορολογικές υποχρεώσεις. Αυτό όμως λειτούργησε ως φενάκη από την άποψη ότι οι κεφαλαιούχοι είχαν και πάλι τον πρώτο λόγο. Την ίδια περίοδο έγινε επαναφορά του βαυαρικού εκπαιδευτικού συστήματος. Από την άλλη εμφανίστηκαν οι δηλώσεις μετανοίας με την επερχόμενη δίωξη των αντιφρονούντων, ενώ τη συμμετοχή στην νεολαία του Μεταξά ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας) έγινε, υποχρεωτική σε μια προσπάθεια μεταφύτευσης στη χώρα φασιστικών ιδεών.³⁴

Με το τέλος του δευτέρου παγκόσμιου πολέμου, φάνηκε ότι η χώρα δεν θα δεχόταν τέτοιου τύπου αυταρχικά καθεστώτα. Με τον εμφύλιο, ο πόλεμος διαχύθηκε σε όλη την κοινωνία και οι απώλειες υπήρξαν μαζικές, τόσο ώστε στη χώρα να ξεκινήσουν κοινωνικές διεργασίες (social engineering) σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο που θα άλλαζαν ριζικά τον ελλαδικό χώρο. Από το 1950 οι κυβερνήσεις δεν ήταν αντιδραστικές και η μία διαδεχόταν την άλλη. Παράλληλα ο

³³ Γιαννακοπούλου Α.Γιώργου, Η Μικρασιατική Καταστροφή, στην Καθημερινή, Επτά ημέρες, *Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα (1900-1930)*, τ. ΚΗ', «Καθημερινή Α.Ε.», Αθήνα 2001, σ. 153

³⁴ Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 38

εθνικός διχασμός επικρατούσε στη χώρα τη στιγμή που άλλες ευρωπαϊκές χώρες έμπαιναν σε διαδικασία ανοικοδόμησης.

Το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας είναι άνεργο ή υποαπασχολούμενο. Άνεργοι στις πόλεις και στα βιομηχανικά κέντρα, υποαπασχολούμενοι στην ύπαιθρο. Αυτή την περίοδο στην Ελλάδα το 60% του συνολικού πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία, η οποία δεν είχε βάσεις ανάπτυξης παρόλο που μετά τον πόλεμο έγιναν προσπάθειες ανεύρεσης κάποιος λύσης. Το 3,2% μόνο των αγροτών κατέχουν γη μεγαλύτερη από 100 στρέμματα που τους επιτρέπει να έχουν ένα σημαντικό εισόδημα. Παρά την ανακατανομή της γης το 1952 τα 1.787.000 στρέμματα αντιστοιχούσαν σε 125.000 ακτήμονες, το 1961 το 85% των αγροτών κατείχε καλλιεργήσιμη γη μικρότερη από 50 στρέμματα. Την ίδια περίοδο εκείνοι που είχαν μόνο δέκα στρέμματα έφταναν το 37%. Σύμφωνα με τον καθηγητή κ. Ζαλώτα «ο μέσος όρος των αγροκτημάτων στη Θεσσαλία ήταν 8,28, στη Μακεδονία 6,01, στην υπόλοιπη Ελλάδα 4,64».³⁵ Τεράστιες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης κατείχε η Εκκλησία, τα μοναστήρια, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και οι ελάχιστοι ιδιώτες.³⁶ Οι συνθήκες καλλιέργειας ήταν αναχρονιστικές, η έλλειψη τεχνικού εξοπλισμού υπήρξε εμφανές, το εισόδημα ήταν χαμηλό, η συνεταιριστική δραστηριότητα ήταν περιορισμένη καθώς και η μη ύπαρξη συστήματος αγροτικής πίστωσης, είναι μερικοί από τους λόγους που εξηγούν την ανεργία και την υποαπασχόληση στην ύπαιθρο.³⁷ Αν και οι αγρότες προσπάθησαν να στραφούν προς αποδοτικότερες καλλιέργειες όπως τα φρούτα, τα καπνά, το βαμβάκι και τα δημητριακά, η κίνηση αυτή αποδείχτηκε εσφαλμένη διότι η παραγωγή αρκετές φορές χαλούσε με αποτέλεσμα να μετατρέπεται σε λίπασμα. Αυτό γινόταν γιατί το κράτος δεν προγραμμάτιζε σωστά τη σοδειά του. Έτσι πολύ συχνά συνέβαινε ένα αγροτικό νοικοκυριό να μην μπορεί να εξοφλήσει τα χρέη του στην τράπεζα. Στην επαρχία η βιομηχανία ήταν ανύπαρκτη. Οι λίγες που υπήρχαν ήταν διασκορπισμένες σε διάφορα κέντρα και δεν μπορούσαν να απορροφήσουν το υποαπασχολούμενο εργατικό δυναμικό γιατί είχαν οικογενειακό χαρακτήρα. Από τις 118.778 βιοτεχνίες σε όλη την Ελλάδα απασχολούνταν 446.196 άτομα. Απ' αυτούς τα 299.699 είναι εργάτες ή υπάλληλοι και οι υπόλοιποι 166.497 ιδιοκτήτες ή μέλη των οικογενειών τους.³⁸

³⁵ στο ίδιο, σ. 39

³⁶ στο ίδιο, σ. 39

³⁷ Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο, ό.π.*, σ. 85

³⁸ Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 40

Το 1957 μόνο το ένα τρίτο του εθνικού εισοδήματος αναλογούσε στον αγροτικό πληθυσμό αν και αποτελούσε το 62% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού. Η συμμετοχή των αγροτών στο εθνικό εισόδημα που ζούσαν ακόμα σε ορεινές περιοχές ήταν μικρό παρόλο που αποτελούσαν το ένα τρίτο του αγροτικού πληθυσμού, η αναλογία τους στο αγροτικό εισόδημα μόλις έφτανε στο ένα πέμπτο του συνόλου.³⁹ Παράλληλα με αυτά τα προβλήματα ορισμένες περιοχές της Ελλάδας δεν είχαν συγκοινωνιακό δίκτυο με αποτέλεσμα την απομόνωσή τους. Επίσης οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσε ο αγροτικός πληθυσμός ήταν άθλιες. Η στέγαση, η περίθαλψη, η ψυχαγωγία και η εκπαίδευση ήταν ελλιπής.⁴⁰ Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση είχε δυσβάστακτα έξοδα ακόμα και για ένα οργανωμένο αγροτικό νοικοκυριό που ήθελε να μορφώσει ένα παιδί της. Ως προς την ιατρική περίθαλψη και αυτή ήταν ελλιπής καθώς ο αριθμός των νοσοκομειακών κρεβατιών δεν ικανοποιούσε το κριτήριο επαρκείας που είχε καθοριστεί από την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, δηλαδή ότι 800 κρεβάτια θα έπρεπε να αντιστοιχούν σε 100.000 κατοίκους. Το 1959 υπήρχαν 43.376 κρεβάτια τα οποία ήταν άνισα κατανομημένα στις διάφορες περιοχές της χώρας και κατά μεγάλο ποσοστό άνηκαν σε ιδιωτικές κλινικές, αντιστοιχούσαν 540 κρεβάτια σε 100.000 κατοίκους. Το 55% του συνόλου των γιατρών και το 56% των νοσοκομειακών κρεβατιών συγκεντρώνονταν στην περιφέρεια της πρωτεύουσας.⁴¹

Τα στοιχεία της απογραφής του 1961 δείχνουν υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού. Το 17,78% ήταν πλήρως αναλφάβητοι, το 35,22% ήταν ημιαναλφάβητοι, το 47% του πληθυσμού δεν μπορούσε να διαβάσει εφημερίδα.

<u>Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ τα ποσοστά αναλφαβητισμού το 1961 ήταν:</u>			
Επάνησα	24,9	Νησιά Αιγαίου	19,0
Θράκη	29,6	Πελοπόννησος	19,5
Ήπειρος	22,4	Κρήτη	18,8
Κεντρική Ελλάδα	21,9	Μακεδονία	16,9

³⁹ Στο ίδιο, σ. 40

⁴⁰ Βεντούρα Λίνα, ό.π., σ. 85

⁴¹ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 41

Θεσσαλία	21,4	Αθήνα	9,8
Στατιστική επετηρίς 1965 ⁴²			

Η οικονομική εξαθλίωση ήταν πλέον εμφανής τη στιγμή που ο αγροτικός κόσμος στρεφόταν στα αστικά κέντρα για ανεύρεση εργασίας. Πολλοί αγρότες άφησαν τα χωράφια τους για να εγκατασταθούν στις πόλεις με την προσδοκία μιας καλύτερης ζωής. Το 90% των μετακινούμενων δήλωναν ότι η αναχώρησή τους οφείλεται σε οικονομικούς λόγους στους οποίους το 64% διατύπωνε την ανάγκη να συνεχίσουν τα παιδιά τις σπουδές τους. Ωστόσο στα βιομηχανικά κέντρα την περίοδο εκείνη, το ένα τέταρτο του πληθυσμού ήταν άνεργο. Η προσπάθεια για ανεύρεση εργασίας αποδείχτηκε αρκετά δύσκολη γιατί τα κριτήρια που έθεταν οι εργοδότες αφορούσαν κυρίως τα ζητήματα της ποσοτικής παραγωγής με ελάχιστη αμοιβή. Η αμοιβή αυτή δεν ήταν ικανοποιητική για να αντεπεξέλθουν στα υψηλά ενοίκια και για να ξεχρεώσουν τα δάνεια στις τράπεζες.⁴³ Σύμφωνα με μία επίσημη έρευνα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Οικονομικός Ταχυδρόμος* το 1958 αφορούσε 60.000 κατοικίες με 220.000 κατοίκους στην περιοχή των Αθηνών. Αυτή η κατάσταση διαφαίνεται στον παρακάτω πίνακα⁴⁴ :

Κατοικίες χωρίς κουζίνα.....	28%
Κατοικίες χωρίς μπάνιο.....	94%
Κατοικίες με κακό εξαερισμό.....	11%
Κατοικίες με κακό φυσικό φωτισμό.....	9%
Κατοικίες χωρίς ήλιο.....	29%
Κατοικίες χωρίς ηλεκτρική εγκατάσταση.....	36%
Απ' αυτές τις 60.000 κατοικίες το 57% είναι με ένα δωμάτιο. Στο 37% των κατοικιών αντιστοιχούν 3 άτομα για κάθε δωμάτιο. Στο 20% των κατοικιών αντιστοιχούν 4 άτομα για κάθε δωμάτιο. Στο 10% των κατοικιών αντιστοιχούν 5 άτομα για κάθε δωμάτιο.	

Το 1961 οι άνεργοι αποτελούσαν το 6,5% του συνολικού ενεργού πληθυσμού (2.799.500.) Η στατιστική υπηρεσία δήλωνε 238.000 ανέργους, σ' αυτούς

⁴² στο ίδιο, σ. 41

⁴³ στο ίδιο, σ. 40-41

⁴⁴ στο ίδιο, σ. 42

προστίθενται και οι υποαπασχολούμενοι που ήταν αγρότες και έφταναν τα 624.700 άτομα. Το ταμείο ανεργίας διαρκούσε μόλις έξη μήνες μετά σταματούσε ανεξάρτητα αν μπορούσε να βρει κανείς δουλειά ή όχι.⁴⁵

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η μόνη σκέψη του των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων ήταν και πάλι το ταξίδι. Αυτή τη φορά όμως έξω από τα όρια της πατρικής τους γης σε κάποια χώρα της Δυτικής Ευρώπης. Ο συνολικός όγκος του ελληνικού πληθυσμού που μετανάστευε από το 1955 μέχρι το 1977 προς τη Δυτική Ευρώπη ήταν 758.351 δηλαδή το 61% της συνολικής μετανάστευσης. Από αυτούς 638.141 δηλαδή το 84% αναχώρησε για τη Ομοσπονδιακή Γερμανία. Οι αιχμές της μετανάστευσης είναι δύο. Η πρώτη εντείνεται από το 1962 μέχρι το 1965 κατά την οποία 106.000 άτομα μετακινούνταν ετησίως ενώ στη δεύτερη που ήταν από το 1969 με 1970 μετακινήθηκαν 92.000 άνθρωποι. Κατά τη διάρκεια αυτής της έντονης μετανάστευσης παρατηρήθηκε και κίνηση παλιννόστησης, δηλαδή μια τάση να παλιννοστούν και να μεταναστεύουν εκ νέου.⁴⁶ Οι παλιννοστούντες μπορούν να καταμετρηθούν μόνο κατά το χρονικό διάστημα 1968-1977 και ανέρχονται στους 273.500 από τους οποίους οι μισοί προέρχονταν από τη Γερμανία. Από το 1951 μέχρι το 1971 υπολογίζεται ότι 758.000 ήταν η καθαρή μετανάστευση ενώ τη δεκαετία του '70 ο αριθμός των παλιννοστούντων ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό που αναχωρούσε.⁴⁷

Η κοινωνική δομή των ξένων εργαζομένων στη Γερμανία ποικίλλει ανά χώρα προέλευσης. Οι περισσότεροι ήταν γεωργοί ή μικροί αγροκαλλιεργητές. Ο Wilhelm Nesswtha στον πρόλογο με τίτλο «Οι ξένοι εργαζόμενοι από την σκοπιά της ιατρικής» στο σύγγραμμα του Hans Stirn «Ξένοι εργάτες στην επιχείρηση» παραθέτει τον ακόλουθο πίνακα⁴⁸:

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 43

⁴⁶ Μουσούρου Μ. Λ. *ό.π.*, σ. 48

⁴⁷ Βεντούρα Λίνα, *ό.π.*, σ. 80

⁴⁸ Kardamakis K. Matthaues, *Zur sozialen Kommunikation der ausländischen Arbeitnehmer in Deutschland untersucht am Beispiel der griechischen Gastarbeiter*, München 1971, σ. 18

	Έλληνες	Ιταλοί	Ισπανοί
αγροκαλλιέργεια, ιχθυοκαλλιέργεια και ζωοτροφία	68,3%	67,8%	47,6%
Χωρίς δραστηριότητα και νοικοκυρές	11,8%	10,7%	14,8%
τεχνίτης και βοηθός τεχνίτη	13,3%	16,6%	23,9%
υπάλληλος (γραφείου)	3,1%	3,6%	10,1%
φοιτητές, μαθητές	3,5%	1,3%	3,6%

Ο τόπος προσέλευσης των ελλήνων μεταναστών ήταν κυρίως η βόρεια Ελλάδα, (Μακεδονία, Ήπειρος, Θράκη και Θεσσαλία), τα νησιά (Ιόνιο και Κρήτη) και λιγότεροι από την νότια Ελλάδα.⁴⁹

Στην πλειονότητα τους οι μετανάστες της βορειοδυτικής Ευρώπης ήταν νέοι. Από το 1955 μέχρι το 1977 η μέση ηλικία των ανδρών μεταναστών είναι 25-32 ετών και αποτελούν το 58,7%. Η μέση ηλικία για τις γυναίκες μετανάστριες είναι από 25-29 και τα παιδιά ήταν περισσότερο από τα άτομα εκείνα που ήταν άνω των 45 ετών.⁵⁰

Τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης μετακινήθηκαν κυρίως άγαμοι, ενώ η έγγαμοι μετανάστευαν χωρίς τις οικογένειες τους. Η δυσαναλογία των ανδρών και των γυναικών στην ενδοευρωπαϊκή μετακίνηση ήταν ιδιαίτερα αισθητή και αυτό οφείλονταν από την μια στον καταμερισμό εργασίας κατά φύλο και από την άλλη από το είδος της εργασίας για την οποία προορίζονταν. Όμως η κατάσταση αυτή άλλαξε με την παράταση του χρόνου διαμονής των αρχικών μεταναστών αλλά και η ανάγκη ύπαρξης δύο μισθών για την επίτευξη του κύριου μεταναστευτικού στόχου, δηλαδή

⁴⁹ Πουλοπούλου Ήρας-Έμκε, Η Ελλάδα της μετανάστευσης, στην Καθημερινή (1950-1970), τ. Α', ό.π., σ. 166

⁵⁰ στο ίδιο, σ. 166

την απόκτηση χρημάτων. Χαρακτηριστικά το 1961 η αναλογία των φύλων στην ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση ήταν 82 άνδρες στους 100 μετανάστες. Το 1965-1970 το ποσοστό των ανδρών μεταναστών μειώνεται στους 55 από 100 μετανάστες. Σύμφωνα με γερμανικές έρευνες το 84% των μεταναστών στη Γερμανία το 1972 ήταν οικογενειάρχες.⁵¹

Ωστόσο η αυτόνομη γυναικεία μετανάστευση για εργασία στις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες αυξήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '60. Από το 1960 μέχρι το 1976 η συμμετοχή των γυναικών στην μετανάστευση ήταν περίπου 42%. Παράλληλα αυξήθηκε και ο αριθμός των παιδιών που μετακινούνταν στα πλαίσια της οικογενειακής επανασύνδεσης.⁵²

Οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες στη Δυτική Γερμανία εάν θέλουμε να τους κατατάξουμε σε κατηγορίες, θα διαπιστώσουμε πώς όλοι τους έχουν μια κοινή μεταναστευτική βιογραφία με πολλά κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Οι περισσότεροι προέρχονταν από ένα υποβαθμισμένο κοινωνικό περιβάλλον από φτωχές αγροτικές ή ορεινές περιοχές της χώρας. Η μόρφωσή τους ήταν μέτρια έως ελλιπής καθώς η πλειονότητα των ατόμων αυτών είχαν φοιτήσει μόνο στο δημοτικό σχολείο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν ξένες γλώσσες και να δυσκολεύονται στην αποκρυπτογράφηση του λατινικού αλφάβητου. Σε μεγάλο βαθμό ήταν ανειδίκευτοι εργάτες που προέρχονταν από οικονομικά αδύναμα κοινωνικά στρώματα παρόλο που στα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης στρατολογούνταν μόνο ειδικευμένο προσωπικό.

Το ελληνικό κράτος προώθησε την ευρωπαϊκή μετανάστευση. Βασίστηκε στην κοινή πεποίθηση ότι επρόκειτο για προσωρινή μετακίνηση, στον εύκολο έλεγχο των ατόμων που εγκαθίστανται στις ευρωπαϊκές χώρες γιατί η απόσταση από τη χώρα καταγωγής ήταν μικρή αλλά και στην ελπίδα της τεχνικής κατάρτισης των μεταναστών που θα εργάζονταν στις βιομηχανίες των ανεπτυγμένων χωρών στην ανάπτυξη της βιομηχανίας της χώρας του. Σύμφωνα με τον υπουργό εσωτερικών κ. Δ. Μακρή το 1961: «Δια τον περιορισμόν της μεταναστεύσεως εις υπερποντίους Χώρας, ένθα υφίσταται κίνδυνοι γενικωτέρας αποξενώσεως των και προς περιορισμόν της ανεργίας και υποαπασχολήσεως, προήλθεν η Κυβέρνησις εις την υπογραφήν συμβάσεων μετά διαφόρων Κρατών Ευρωπαϊκών, δι' απασχόλησιν Ελλήνων, εις εργασίας υπό ευνοϊκούσ όρους, επιτευχθείσης ούτω της ανασχέσεως του μεταναστευτικού ρεύματος εις υπερποντίους Χώρας. Η εις Ευρώπην μετάβασις δεν θεωρείται κατά νόμων μετανάστευσις, ουδέ δύναται

⁵¹ Βεντούρα Λίνα, *ό.π.*, σ. 82-83

⁵² στο *ίδιο*, σ. 82-83

να έχει τας δυσμενείς συνεπειάς αίτινες είναι δυνατόν να υπάρχουν εις υπερποντίους μετανάστευσεις, ένθα, λόγω των αποστάσεων, δεν είναι δυνατόν να προληφθούν αύται. Κατά τους τελευταίους μήνας παρατηρούμενη κίνησης Ελλήνων εργατών προς Γερμανίαν, δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται ως ανησυχιτικόν φαινόμενον, [...] και διότι, τέλος, είναι προσωρινή η ούτως απομάκρυνσις των εργαζομένων. Επί, τούτοις, θα αποκτήσουν ειδικεύσιν και εργατικότητα, ήτις θα αποβή επ' ωφελεία αυτών τούτων και του Έθνους γενικώτερον... »⁵³ Όταν αποφασίστηκε η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), υποστηρίχτηκε ότι «η διαμετακίνησης του εργατικού δυναμικού εντός του Ευρωπαϊκού χώρου δεν αποτελεί πλέον μετανάστευσιν αλλά διακίνησης των εργατών εντός μιας ευρύτερας εργασίας, των συμβληθεισών Χωρών, συνήθως μικράς διάρκειας και εν πάση περιπτώσει με πλήρη διασφάλισιν των εργαζομένων από απόψεως ασφαλίσεως». Οι ενδείξεις που υπάρχουν δείχνουν ότι η μεταναστευτική πολιτική σχετίστηκε με την προσπάθεια καλλιέργειας καλών σχέσεων με ορισμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες στο πλαίσιο της επίλυσης ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής ή της επιθυμίας σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ.⁵⁴

Όσο την περίοδο αυτή της «μεγάλης εξόδου» οι κυβερνήσεις το αντιμετώπιζαν με κριτήρια κομματικά. Τους ενδιέφερε να αυξήσουν τους άδηλους πόρους του ισοζυγίου και να απαλλαχθούν από τους χιλιάδες ανέργους και υποαπασχολούμενους τους οποίους δεν μπορούσαν να κρατήσουν ακόμα για καιρό στην εκλογική τους πελατεία με υποσχέσεις και ελπίδες. Αυτό περιγράφει και στην έκθεσή του ειδικού συμβουλίου του υπουργείου εργασίας κ. Σωκράτης Κλαδάς: «οι μετακινήθεντες εις Γερμανίαν, απλώς ανεκούφισαν την αγορά εργασίας εκ των πιεστικών εκδηλώσεων, ας θα υφιστάμεθα μοιραίως, με όλας τας εντεύθεν δυσμενείς οικονομικάς και ίδια κοινωνικάς συνεπειάς».⁵⁵ Άλλωστε οι συντηρητικοί από την μια χαρακτήριζαν την μετανάστευση ως «ευλογία του Θεού», οι δε φιλελεύθεροι σαν «κατάρρα». Όμως και οι δύο πολιτικές παρατάξεις της χώρας δικαιολόγησαν την «εθνική αιμορραγία» με επιχειρήματα ότι από την μια η μετανάστευση θα έλυσε το πρόβλημα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης και από την άλλη θα έδινε ένα σημαντικό ποσοστό συναλλάγματος που θα συνέβαλε ενεργητικά στο συναλλαγματικό ισοζύγιο και θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης τεχνικών καταρτισμένων και έμπειρων εργατών που θα επάνδρωναν την δημιουργούμενη σύγχρονη ελληνική βιομηχανία.⁵⁶

⁵³ Στο ίδιο, σ. 89

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 91-92

⁵⁵ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 48

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 48

Λίγοι ήταν αυτοί που θέλησαν να αντιπαραθέσουν τις απόψεις αυτές. Οδηγήθηκαν όμως σε εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα όπως ότι ο χειρότερος τρόπος για την ανάσχεση της ανεργίας και της υποαπασχόλησης είναι η προτροπή του δυναμικότερου τμήματος του πληθυσμού προς την μετανάστευση. Επίσης ότι το μεταναστευτικό συνάλλαγμα δεν καλύπτει λογιστικά παρά ένα μικρό μέρος από τις οικονομικές ζημιές που προκαλεί άμεσα και έμμεσα η μετανάστευση, όταν μάλιστα είναι διαπιστωμένο ότι με την πάροδο του χρόνου και την χαλάρωση των σχέσεων του μετανάστη και την πατρίδα ή τάση του μεταναστευτικού συναλλάγματος είναι φθίνουσα. Τέλος ότι η μετακίνηση αυτή δεν είχε καμιά απολύτως σχέση με τη βιομηχανική ειδίκευση και την εκμάθηση των απλών κινήσεων για το χειρισμό μιας μηχανής. Τα πρώτα χρόνια της επιστροφής των μεταναστών επιβεβαίωσαν τον ισχυρισμό αυτό. Ελάχιστοι μετανάστες ειδικεύτηκαν και από αυτούς που επέστρεψαν στην Ελλάδα για μόνιμη εγκατάσταση στη διάρκεια της πρώτης πενταετίας δεν υπήρχε ούτε ένας ειδικευμένος.⁵⁷

Το ελληνικό κράτος κατά περιόδους έκανε κάποιες προσπάθειες να ορίσει τις κατηγορίες του πληθυσμού και τον αριθμό των ατόμων εκείνων που θα μετανάστευαν από κάθε περιοχή της χώρας. Την δεκαετία του 1950 υιοθετήθηκε μια πολιτική προώθησης της μετανάστευσης των ανέργων από την Αθήνα. Αργότερα έγινε προσπάθεια να μειωθούν οι ειδικευμένοι εργάτες. Η προσπάθεια αυτή δεν σημείωσε μεγάλη επιτυχία γιατί πολλοί ενδιαφερόμενοι από την επαρχία άρχισαν να εγκαθίστανται για ένα μικρό χρονικό διάστημα στην πρωτεύουσα αλλά και γιατί πολλοί απ' αυτούς δεν δήλωναν πάντα το πραγματικό τους επάγγελμα. Ωστόσο η πολιτική αυτή σύντομα εγκαταλείφθηκε επειδή συνάντησε αντιδράσεις από ορισμένες χώρες υποδοχής. Επίσης, σε ορισμένα χρονικά διαστήματα η οργανωμένη μετανάστευση από ορισμένες περιοχές της χώρας αποθαρρύνθηκε ή και ανεστάλη ακόμα.⁵⁸

Οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να διευκολύνουν την εγκατάσταση, τη λειτουργία και το έργο των ενώσεων των εργοδοτών και των εκπροσώπων των ξένων κυβερνήσεων που είχαν ως αποστολή την στρατολόγηση των Ελλήνων εργατών προς τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Παράλληλα δεν τέθηκε περιορισμός ως προς το ανώτατο αριθμό μεταναστών και δέχτηκαν η επιλογή τους να διενεργείται ως ένα βαθμό από τους εκπροσώπους των ξένων εργοδοτών και κυβερνήσεων.⁵⁹

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 49

⁵⁸ Βεντούρα Λίνα, *ό.π.*, σ. 91

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 90

Είναι σίγουρα σαφές ότι η γερμανική πολιτική που ακολουθήθηκε δεν ήταν τυχαία. Το γερμανικό κράτος αποσκοπούσε κυρίως στην ανάπτυξη της οικονομίας του. Χρειαζόταν πάνω απ' όλα υγιή σώματα και κυρίως νεαρά σε ηλικία άτομα, ώστε αυτά να είναι πιο παραγωγικά. Κατά αυτό τον τρόπο οι Έλληνες μπήκαν σε αυτή τη δοκιμασία. Ερχόμενοι όμως στη χώρα υποδοχής, εκτός από την εκρίζωση τους είχαν και άλλα δύο βασικά μειονεκτήματα ήταν και ξένοι και ανειδίκευτοι.

Η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία

Η Δυτική Γερμανία δέχτηκε ξένο εργατικό δυναμικό στα μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν υπογράφεται η πρώτη γερμανοιταλική συμφωνία. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Ιταλών εργατών για τους οποίους ο εργοδότης έπρεπε να πληρώσει πενήντα γερμανικά μάρκα. Ήταν ένα πρότυπο για τις συμφωνίες που θα ακολουθούσαν.⁶⁰

Μέσα στο πλήθος των ανθρώπων που έφταναν καθημερινά στη Δυτική Γερμανία ήταν και πολλοί Έλληνες. Η άφιξη τους όμως δεν έγινε τυχαία, αφού πρώτα προηγήθηκε μια πολιτική κίνηση από την πλευρά της γερμανικής κυβέρνησης. Το φθινόπωρο του 1959 ο αντικαγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας Έρχαρτ, έφτασε στην Ελλάδα προτείνοντας τη δημιουργία μικρομεσαίων βιομηχανικών μονάδων στην επαρχία προκειμένου να αξιοποιηθούν κατάλληλα τα γεωργικά προϊόντα και οι ιχθυοκαλλιέργειες. Η πρόταση Έρχαρτ έφτασε και δεν έγινε αποδεκτή. Είχε όμως και ένα δεύτερο σκέλος, την απορρόφηση του άνεργου εργατικού δυναμικού στη Δυτική Γερμανία. Ένα χρόνο αργότερα υπογράφηκε η σχετική συμφωνία της Βόννης οπότε και περίπου 13.000 Έλληνες βρέθηκαν στη Γερμανία.⁶¹ Η συμφωνία ανέφερε τα εξής:

Συμφωνία

μεταξύ Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας και της κυβέρνησεως της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Περί μεσολαβήσεως

Προς τοποθέτησιν Ελλήνων εργαζομένων εις την

Ομοσπονδιακήν Δημοκρατίαν της Γερμανίας.

Η Κυβέρνησις του Βασιλείου της Ελλάδας και η Κυβέρνησις της Ομοσπονδιακής Γερμανίας, αγόμεναι εκ της επιθυμίας όπως συσφίξουν και προαγάγουν τας σχέσεις μεταξύ των Λαών αυτών εν τω πνεύματι της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης έπ' ωφελεία των μερών και όπως στερεώσουν τους μεταξύ αυτών υφισταμένους δεσμούς φιλίας, εν προσπάθεια επιτεύξεως υψηλού επιπέδου απασχολήσεως και πλήρους εκμεταλλεύσεως των δυνατοτήτων της παραγωγής εν τη πεποιθήσει ότι αι προσπάθειαι αιταί εξυπηρετούν τα κοινά συμφέροντα των Λαών αυτών και προάγουν την οικονομική και κοινωνική πρόοδος αυτών, προήλθον εις την συνομολόγησιν της ακόλουθου Συμφωνίας, περί επιλογής και μεσολαβήσεως

⁶⁰ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, ό.π., σ. 9

⁶¹ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 47

προς τοποθέτησιν Ελλήνων εργαζομένων εις την Ομοσπονδιακήν Δημοκρατίαν της Γερμανίας.

30 Μαρτίου 1960 ⁶²

Το ίδιο το ταξίδι ήταν πολύ καλά οργανωμένο από το γερμανικό το κράτος με εξαίρεση μια κριτική στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Την κριτική άσκησε η „Arbeitsverwaltung“ (υπηρεσία υπεύθυνη για την ανεύρεση εργασίας) στον όρο „Sammeltransporte“ («μεταφορά εμπορευμάτων») ο οποίος παρέπεμπε στον εκτοπισμό υποτιθέμενων εργατών σε ανατολικά εδάφη την περίοδο του ναζισμού.⁶³ Όπως και να' χει, η συμφωνία αφορούσε ηλικίες από 18 μέχρι 35 ετών. Συγκεκριμένα υπήρχαν τρεις τρόποι για να φύγουν εργάτες στη Δυτική Γερμανία. Ο ένας τρόπος ήταν να έρθουν με τουριστικά διαβατήρια που ίσχυαν για τρεις μήνες (οι λεγόμενοι worker-tourist) χωρίς να είναι σίγουροι ότι θα βρουν δουλειά.⁶⁴ Ένας άλλος ήταν η ατομική πρόσκληση από κάποιο συγγενή ή φίλο που ζούσε στη Γερμανία. Τέλος μία άλλη δυνατότητα ήταν να απευθυνθούν στα γραφεία ευρέσεως εργασίας όπου ο ενδιαφερόμενος ύστερα από ιατρικό έλεγχο υπέγραφε συμβόλαιο όπως καθόριζαν οι διμερείς συμφωνίες. Έτσι η Δυτική Ευρώπη έγινε βασικός πόλος έλξης μεταναστών, διοχετεύοντας στο εσωτερικό του περίπου 10 εκατομμύρια ανθρώπους ανάμεσα στα χρόνια 1950-1973.⁶⁵

Γραφεία ευρέσεως εργασίας υπήρχαν τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη. Υπάγονταν στο Υπουργείο Εργασίας και ιδρύθηκαν το 1954 σε τριάντα πόλεις σε ολόκληρη τη χώρα. Στόχος των γραφείων αυτών ήταν η ενημέρωση και η οργάνωση της μετακίνησης αλλά και η τροποποίηση σχετικών νομοθετικών διατάξεων απλουστεύοντας τη διαδικασία έκδοσης διαβατηρίου όταν επρόκειτο για οργανωμένη μετακίνηση και δυσκολεύοντας την έκδοση τουριστικών διαβατηρίων με σκοπό τον περιορισμό της παραμονής ή της ατομικής μετανάστευσης.⁶⁶

Ο υποψήφιος για να μεταναστεύσει έπρεπε να περάσει από μια σειρά ιατρικών εξετάσεων.:

«...ερχότανε η σειρά των γιατρών, εκεί πρωτοείδα Γερμανούς πολίτες, γιατί θυμάμαι μικρός μονάχα στρατιώτες. Εκεί μας ψάχνανε παντού. Οι γιατροί ήτανε απότομοι, μας ζουλούσανε τα

⁶² στο ίδιο, σ. 50

⁶³ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, ό.π., σ. 59-62

⁶⁴ Bülent Kaya, ό.π., σ. 28

⁶⁵ στο ίδιο, σ. 20

⁶⁶ Βεντούρα Λίνα, ό.π., σ. 91

ποντίκια, μας κοιτούσαν τα δόντια, τα μάτια και το σάλιο, μας βγάλανε φωτογραφίες στο στήθος, πλάκες που λένε, μας ψάξανε μέχρι τα δάχτυλα των ποδαριών. Άμα βγήκα από το γιατρό και μου είπαν πως εγκρίθηκα ένοιωθα σα ν' άσκαβα δυο μέρες. Ντράπηκα πολύ όταν μου βάλανε να κατουρήσω, που δε μου 'ρχότανε το κάτουρο.»⁶⁷

Ένας άλλος μετανάστης έλεγε το εξής:

«... έτσι ένοιωσα τη γερμανική επιτροπή, όχι σα χωρικός δηλαδή, μα σαν άλογο. Ο γιατρός μου κοίταξε τα δόντια, με ακροάστηκε μου έβγαλε πλάκα στο στήθος, μου ζούμπιξε τα ποντίκια στα χέρια και στα πόδια και μου έδωσε το σημείωμα ικανότητας. Μου φάνηκε πως ήτανε ο στρατιώτης που έδινε την απόδειξη παραλαβής.»⁶⁸

Επιπλέον έπρεπε να καταθέσει ένα πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων από τη χώρα προέλευσης π.χ. στην Τουρκία ο υποψήφιος έπρεπε να καταθέσει ταυτότητα, ενδεικτικό, πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, φωτογραφίες (στο σύνολο οχτώ) και μια βεβαίωση εμβολιασμού του. Η διαδικασία έκδοσης των παραπάνω εγγράφων ήταν χρονοβόρα και διαρκούσε πάνω από μισό χρόνο.⁶⁹

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι υγειονομικές εξετάσεις διεξάγονταν για να αποφευχθεί η εισαγωγή κάποιας ξένης και σπάνιας ασθένειας και να εξασφαλιστεί ότι ο υποψήφιος μετανάστης ήταν ικανός για εργασία. Αυτές οι φοβίες τα επόμενα χρόνια παρουσίαζαν άλλων ειδών προβλήματα που είχαν να κάνουν με την ψυχοσωματική του υγείας- προβλήματα που θα αναλυθούν στην συνέχεια του κειμένου.⁷⁰ Απ' όλη τη διαδικασία αυτή δεν έλειπαν και οι παρανομίες καθώς μερικοί για ένα ικανοποιητικό ποσό χρημάτων μετέφεραν τα άτομα παράνομα στη Δυτική Γερμανία. Πώς γινόταν αυτό και ποια διαδικασία ακολουθούσαν; Χρησιμοποιούσαν διαβατήρια και υγειονομικές εξετάσεις άλλων ατόμων (π.χ. παρέδιδαν στις υπηρεσίες εργαστηριακές εξετάσεις και ακτινογραφίες). Μάλιστα μπροστά από το γραφείο διασύνδεσης (Verbindungsstelle) περίμεναν άνθρωποι που προσπαθούσαν να πείσουν τους υποψηφίους ότι διέθεταν φάρμακα που καθάριζαν

⁶⁷ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 53

⁶⁸ στο ίδιο, σ. 54

⁶⁹ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, ό.π., σ. 71

⁷⁰ Freund Slim Wolfgang, Gastarbeiter, Korporal Johannes, Zink Angela und Zink Christoph, *Gesundheitliche Probleme ausländischer Familien in der Bundesrepublik Deutschland*, Arca-Verlag, Neustadt 1980, σ. 81

το αίμα καθώς και εκείνοι που πουλούσαν «σίγουρα υγιή ούρα» για την επίτευξη θετικών ιατρικών αποτελεσμάτων.⁷¹ Τα θετικά αποτελέσματα των εξετάσεων ήταν εκείνα που καθόριζαν εάν ο υποψήφιος θα υπέγραφε συμβόλαιο. Όσοι τα κατάφερναν ετοιμάζαν τα πράγματα τους και αναχωρούσαν για τα «ξένα».

Ο απόπλους του караβιού γινόταν από το λιμάνι του Πειραιά με προορισμό το Μπρίντεζι της Ιταλίας. Από 'κει το ταξίδι θα συνεχίζονταν με τρένο που θα τους μετέφερε στο Μόναχο. Σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού ο επιβάτης- μετανάστης είχε στη διάθεση του ορισμένα τρόφιμα που παραχωρούνταν από τις γερμανικές εταιρίες. Όλες οι παραπάνω πληροφορίες καταγράφονταν σε ένα πληροφοριακό δελτίο που μοίραζε το Υπουργείο Εργασίας στους υποψηφίους πριν την αναχώρησή τους.⁷²

Τα πρώτα χρόνια της προσέλευσης των μεταναστών στη Γερμανία η υποδοχή δεν ήταν καλά οργανωμένη. Οι νεοαφιχθέντες περίμεναν στο σταθμό του Μονάχου τους εκπροσώπους των εταιριών για να τους «παραλάβουν» και να τους μεταφέρουν στα κοινόβια τα λεγόμενα „Heim“. Ανάμεσα τους ήταν και άτομα από την Caritas, ένας κοινωνικός φορέας της καθολικής εκκλησίας που παρείχε πακέτα τροφίμων στους ξένους. Υπήρχαν διερμηνείς των εταιριών για την ενδεχόμενη συνεννόηση αλλά και φίλοι και γνωστοί που κατέφθαναν για να υποδεχθούν κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο. Η χαώδης αυτή κατάσταση επικρατούσε το πρώτο καιρό στο σιδηροδρομικό σταθμό. Σταδιακά όμως βελτιώθηκε ύστερα από τη διαμαρτυρία της ιταλικής κυβέρνησης. Έτσι το Υπουργείο Εργασίας έλαβε μέτρα, κατασκευάζοντας έναν χώρο υποδοχής περίπου 1.000 τ.μ. δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή 11 στην οποία καθημερινά κατέφθαναν τα τρένα με τους εργάτες. Χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια ώσπου να ανακαινιστεί η έκταση αυτή. Τοποθετήθηκαν τραπέζια, καρέκλες, δημιουργήθηκε χώρος για τις αποσκευές των επιβατών αλλά προστέθηκαν και 60 κρεβάτια για την φιλοξενία των ατόμων που θα συνέχιζαν το ταξίδι τους την επόμενη μέρα. Επιπλέον δημιουργήθηκαν ιατρικοί χώροι αλλά και χώροι για την Caritas. Όλη αυτή η διαδικασία στοίχισε το γερμανικό κράτος περίπου 300.000 γερμανικά μάρκα. Ήταν το πρώτο μέρος που αντίκριζαν οι „Gastarbeiter“ όταν έφταναν στην Γερμανία από το 1960 με 1973. Θα μπορούσε κανείς να το παρομοιάσει με το Ellis-Island της Αμερικής.⁷³ Οξύ πρόβλημα υπήρχε

⁷¹ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, *ό.π.*, σ. 74

⁷² *στο ίδιο*, σ. 88

⁷³ *στο ίδιο*, σ. 91-93

όταν κατέφθαναν αρκετά τρένα στο σταθμό με αποτέλεσμα ο χώρος να μην φτάνει και να μην μπορούν να εξυπηρετηθούν όλοι πολύ καλά.⁷⁴

Στα τέλη Ιουνίου του 1966 ο αριθμός των ξένων εργατών στην Ομοσπονδιακή Γερμανία ήταν 1.314.031, ενώ στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1969 ο αριθμός σκαρφάλωσε στα 1.501.200. Η ποσοτική αυτή αύξηση των ξένων εργατών από τις σημαντικότερες χώρες αποστολής της Ευρώπης είχε τα τελευταία δέκα χρόνια από το 1961 με 1970 την ακόλουθη εξέλιξη⁷⁵:

	Ιούνιος 1961	Ιούνιος 1962	Ιούνιος 1963	Ιούνιος 1964	Σεπτέμβριος 1965
Ιταλοί	218.033	265.978	299.235	289.252	372.297
Ισπανοί	50.976	87.327	117.494	144.256	182.754
Έλληνες	43.948	69.146	106.152	143.859	187.160
Τούρκοι		15.318	27.144	69.211	132.777
Πορτογάλοι				3.463	14.014

	Σεπτέμβριος 1966	Σεπτέμβριος 1967	Σεπτέμβριος 1968	Σεπτέμβριος 1969	Ιούνιος 1970
Ιταλοί	391.291	266.801	303.966	349.000	375.000
Ισπανοί	178.154	118.028	115.864	142.800	165.900
Έλληνες	194.615	140.306	144.740	191.200	229.400

⁷⁴ στο ίδιο, σ. 96

⁷⁵ Kardamakis K. Matthaëus, ό.π., σ.11-12

Τούρκοι	160.950	131.309	152.905	244.200	328.000
Πορτογάλοι	21.091	17.803	19.980	29.500	40200
Γιουγκοσλάβοι			119.144	264.800	382.000

Στα τέλη Ιουνίου του 1970 στην Ομοσπονδιακή Γερμανία απασχολούνταν περίπου 1.838.900 μετανάστες. Από το 1966 όταν μάλιστα είχε ξεπεραστεί το ένα εκατομμύριο των ξένων εργαζομένων ήταν κατανεμημένοι στις εξής περιφέρειες⁷⁶:

	Σεπτέμβριος	Σεπτέμβριος	Σεπτέμβριος	Σεπτέμβριος
Σλέσβιχ-	44.352	38.193	40.260	58.314
Κάτω Σαξωνία	88.026	58.826	66.085	91.584
Βόρεια Ρηνανία-	403.636	299.099	318.802	425.812
Έσση	149.865	117.096	127.161	175.893
Ρηνανία	65.649	48.043	50.461	64.942
Βάδου	347.514	265.866	301.890	412.184
Βόρεια Βαυαρία	58.536	39.159	45.273	72.933
Νότια Βαυαρία	138.308	108.995	117.978	160.575

⁷⁶ στο ίδιο, σ. 13

Νότια Βαυαρία	138.308	108.995	117.978	160.575
Δυτικό Βερολίνο	17.605	16.166	21.963	39.172
(Ομοσπονδιακό κράτος +Δυτικό Βερολίνο)	1.313.491	991.355	1.089.873	1.501.409

Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελληνική Φωνή* «ο Υπουργός Εσωτερικών της Βαυαρίας ανησυχούσε για τον αυξανόμενο αριθμό των ξένων εργαζομένων. Σε επιστολή του που απηύθυνε προς τον ομοσπονδιακό υπουργό Εσωτερικών Χάνς – Ντίτριχ Γκένσερ ο Υπουργός Εσωτερικών Μπρούνο Μέρκ εξέφρασε την ανησυχία του για την αναμενόμενη περαιτέρω αύξηση του αριθμού των ξένων εργαζομένων στη Γερμανία... Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ομοσπονδιακού ιδρύματος εργασίας, το 1973 θ' αυξηθεί ο αριθμός των ξένων εργαζομένων στη Γερμανία κατά 600.000 και θα φτάσει στα 3 εκατ., πράγμα που σημαίνει αύξηση των ξένων κατά 25 στα εκατό μέσα σ' ένα χρόνο.»⁷⁷

Στην μεταπολεμική εποχή η Ομοσπονδιακή Γερμανία εισήγαγε ένα νέο καθεστώς στην ιστορία των σχέσεων μεταξύ των ελεύθερων κυρίαρχων κρατών. Από αυτή τη στιγμή αναλάμβανε ένα κράτος για ένα μικρό χρονικό διάστημα την φιλοξενία των ξένων εργαζομένων. Οι σχέσεις στον εργασιακό χώρο δεν αφορούσαν μόνο τον εργοδότη και τον εργαζόμενο αλλά το κράτος υποδοχής με τους εργάτες καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των κρατών που καθιστούσε ένα είδος φιλίας, εν πάση περίπτωση μία καλή σχέση η οποία κατά την διάρκεια της απασχόλησης των εργατών δεν θα έπρεπε να κλονιστεί. Η απασχόληση των ξένων δημιούργησε μία νέα πραγματικότητα στο εσωτερικό της χώρας υποδοχής και σε γενικές γραμμές εισήγαγε μία νέα εποχή στον εργασιακό χώρο της Ευρώπης. Κατά αυτόν τον τρόπο μπορεί να αξιολογηθεί η απασχόληση των Γιουγκοσλάβων εργατών στην Ομοσπονδιακή Δυτική Γερμανία. Μέχρι το 1968 η Γιουγκοσλαβία δεν ήταν καταχωρημένη στην αποστολή εργατικού δυναμικού της προς τη Γερμανία. Μετά από άπειρες προσπάθειες «μεταξύ κυβερνήσεως της Ομοσπονδιακής Γερμανίας και της κυβερνήσεως της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας στις 12 Οκτωβρίου του 1968 στο

⁷⁷ «Ελληνική φωνή», Φεβρουάριος 1973, αριθμός φύλλου 1, σ.1

Βελιγράδι έκλεισαν μία συμφωνία για τους κανονισμούς της παρέμβασης των Γιουγκοσλάβων εργατών στον εργασιακό χώρο στην Ομοσπονδία»⁷⁸

Έτσι οι ξένοι εργάτες τοποθετήθηκαν στην βαριά βιομηχανία, σε δουλειές ανθυγιεινές και δύσκολες. Αν και η οικονομική ενσωμάτωση μπορεί κατά ένα βαθμό να θεωρηθεί δεδομένη, τα περισσότερα προβλήματα παρουσιάζονταν στον κοινωνικό ιστό.

⁷⁸ Η στρατολόγηση από τη Γιουγκοσλαβία ήταν μια ιδιαίτερη περίπτωση γιατί συνεπαγόταν τη μετάβαση εργατών από μια σοσιαλιστική σχεδιασμένη οικονομία σε μια καπιταλιστική. Η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε επίσης μια ξεχωριστή περίπτωση εντός του σοσιαλιστικού μπλοκ λόγω της αυτονομίας της από την Σοβιετική Ένωση και το μοντέλο αυτοδιαχείρισης της οικονομίας που εφαρμοζόταν τότε στη χώρα αυτή στο Kardamakis K. Matthaëus, *ό.π.*, σ. 13

Η μεταναστευτική πολιτική της Γερμανίας

Η Ομοσπονδιακή Γερμανία είναι η κατεξοχήν χώρα στην Ευρώπη που δέχεται μετανάστες σύμφωνα με το μοντέλο *Jus sanguinis* και αποτελεί το κύριο παράδειγμα εφαρμογής μιας πολιτικής που εξαρχής έθετε την προσωρινότητα και την εναλλαγή της ξένης εργατικής δύναμης. Μετά την ανέγερση του Τείχους στο Βερολίνο το 1961 η Ομοσπονδιακή Γερμανία δεν μπορεί να προμηθευτεί εργατικό δυναμικό από την Λαϊκή Δημοκρατία μέχρι το 1973 και η μετανάστευση προς την χώρα αυτή διανύει τη φάση της λεγόμενης «ανεξέλεγκτης επέκτασης». Είναι μια φάση απόλυτα σύμφωνη προς την παραδοσιακή γερμανική αντίληψη μιας πολιτικής που έχει ως μόνιμο και πρωτεύοντα στόχο τον έλεγχο «της εισόδου και της παραμονής των αλλοδαπών σύμφωνα προς τα οικονομικά συμφέροντα ή και τους εθνικούς πολιτικούς στόχους της εποχής». Το 1965 ψηφίζεται ένας νόμος στον οποίο προσδιορίζονται οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ένας ξένος μπορούσε να πάρει μόνιμη άδεια παραμονής και να απασχολείται με ελεύθερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Αυτό θα ήταν εφικτό μόνο εάν συνέχιζε την εργασία του και συμπληρώνονταν δέκα χρόνια παραμονής του στην Γερμανία (5 με 7 για όσους είχαν γεννηθεί ή ήταν παντρεμένοι με Γερμανό ή Γερμανίδα). Επιπλέον ο ξένος θα έπρεπε να έχει εισόδημα ορισμένου ύψους, να γράφει και να ομιλεί τα γερμανικά και τέλος να καταβάλει ένα σημαντικό παράβολο. Από την χρονική αυτή περίοδο άρχισαν να εντείνονται οι συζητήσεις για την ανάγκη μιας ριζικής βελτίωσης τόσο στις συνθήκες εργασίας όσο και στον τρόπο διαβίωσης τους.

Στη δεκαετία του 1970 η Ομοσπονδιακή Γερμανία αναγκάζεται να αλλάξει κάπως την πολιτική της εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης αλλά και των προβλημάτων που δημιούργησε ο τεράστιος αριθμός των ξένων εργατών στη χώρα της. Η καινούργια αυτή πολιτική είχε διπλό στόχο. Πρώτα να περιορίσει τον αριθμό των μεταναστών θεσπίζοντας μέτρα που καθιστούσαν την πρόσληψη νέων μεταναστών δυσκολότερη καθώς και την διατήρηση των μέτρων εκείνων που δυσκόλευαν την μόνιμη εγκατάσταση των μεταναστών στη χώρα. Δεύτερον να εξασφαλίσει το απαραίτητο εργατικό δυναμικό, καταργώντας την υποχρεωτική εναλλαγή των εργαζομένων αλλά και βελτιώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των μεταναστών.⁷⁹ Επομένως η γερμανική μεταναστευτική πολιτική συνδύαζε την εξασφάλιση υψηλού βιοτικού επιπέδου, με τη συμμετοχή και την αντιπροσώπευση

⁷⁹ Μουσούρου Μ.Λ., ό.π.,σ.148-149

των μεταναστών στα εργατικά συνδικάτα, παρέχοντάς τους το δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται στα εργατικά σωματεία και στα συνδικάτα καθώς και ίση συμμετοχή στις υψηλές κοινωνικές παροχές που δίνονταν στους Γερμανούς εργαζομένους.⁸⁰

Ο ξένος αρχικά αντιμετωπιζόταν ως *Gastarbeiter*, φιλοξενούμενος, ένα άτομο που εκτελούσε τα προκαθορισμένα επαγγελματικά του καθήκοντα, όπως όριζε η συμφωνία και με τη λήξη του συμβολαίου θα επέστρεφε και πάλι στην πατρίδα του. Η πολιτική που εφάρμοσε το γερμανικό κράτος την δεύτερη περίοδο της ενσωμάτωσης των μεταναστών απέβλεπε στον κοινωνικό ιστό δηλαδή μία κοινωνική πολιτική που στόχο είχε να ασχοληθεί με ζητήματα εκπαίδευσης, στέγασης, ασφάλισης, πρόνοιας και υγείας. Επρόκειτο για μια πολιτική που διαφοροποιούνταν μέσα στην ίδια τη χώρα η οποία χωρίζονταν σε 10 κρατίδια (τη Βάδη-Βυρτεμβέργη, τη Βαυαρία, τη Βρέμη, την Έσση, την Κάτω-Σαξωνία, τη Βόρεια Ρηνανία-Βεσφαλία, τη Ρηνανία-Παλατινάτο, το Σαάρ, το Σλέσβιχ-Χολσταιν και το Δυτικό Βερολίνο). Η Γερμανία ως ένα ομόσπονδο κράτος εφάρμοζε διαφορετικές πολιτικές σε καθένα από αυτά. Έτσι παρατηρείται ότι αλλού οι μετανάστες γίνονταν πιο εύκολα αποδεκτοί και αλλού δεν μπορούσαν να ενταχθούν. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της εφημερίδας Ελληνικής φωνής στο οποίο αποτυπώνεται η διαφορετική πολιτική που εφάρμοζε το κάθε ομόσπονδο κράτος ξεχωριστά «...το τοπικό υπουργείο των Εσωτερικών στο Ανόβερο, δεν έχει καταλήξει σε απόφαση, για το εάν η πολιτική απέναντι στους ξένους πρέπει να κατευθυνθεί προς την συνεχή εναλλαγή ή προς την κοινωνική ενσωμάτωση. Ο ισχύων σήμερα στη Γερμανία νόμος περί αλλοδαπών, δεν δίνει κατά κανόνα στο ξένο που ζει εδώ τη δυνατότητα της μόνιμου παραμονής. Κατά συνέπεια η άδεια παραμονής ενός αλλοδαπού δεν εξαρτάται από το νόμο και δεν μπορεί ν' αποφασιστεί από τα δικαστήρια, παρά από τις εκάστοτε διοικητικές αρχές, που είναι σε θέση σήμερα να αυτοσχεδιάζουν...το συμβούλιο αυτό θ' αποφασίσει προσεχώς από κοινού με το υπουργείο Εσωτερικών της Βόννης, για την τύχη των αλλοδαπών στη Γερμανία...εδώ όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι αρμόδιοι πολιτικοί σε ολόκληρη την ομοσπονδιακή δημοκρατία της Γερμανίας, έχουν συμφωνήσει σ' ένα βασικότατο σημείο. Ότι η απόφαση για την μελλοντική πολιτική απέναντι των ξένων θα παρθεί κεντρικά στη Βόννη, και ότι δεν θα κάνει κάθε ομόσπονδο κράτος δική του πολιτική. Όταν έλθει η ώρα να αποφασίσει η Βόννη, τότε δεν θ' αποφασίσει μόνο του το υπουργείο Εσωτερικών και οι υπουργοί Εσωτερικών, αλλά θα βαρύνει πολύ και η γνώμη του Ομοσπονδιακού υπουργείου Εργασίας. Το υπουργείο αυτό συνταυτίζεται στις απόψεις του,

⁸⁰Μπάγκαβος Χρήστος, Παπαδοπούλου Δέσποινα, *ό.π.*, σ.76

με τα εργατικά συνδικάτα, τα οποία έχουν- ορισμένα τουλάχιστον- πιο αποκρυσταλλωμένη γνώμη πάνω στο ζήτημα.»⁸¹

Για τη διαμόρφωση μιας επίσημης πολιτικής ως προς το θέμα παρατάσεως της άδειας παραμονής των Ελλήνων εργαζομένων σύμφωνα με την εφημερίδα το 1973 ήταν η ακόλουθη «...άρχισε να προκαλεί ανησυχίες σε μερικές τοπικές κυβερνήσει...πως θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση με διοικητικά μέτρα...παρουσιάσθηκαν μερικά κρούσματα στη Βαυαρία και στο Schleswig-Holstein και τον τελευταίο καιρό στο Illertissen, στη Βάδη-Βυρτεμβέργη, όπου οι αρμόδιες αρχές αλλοδαπών συνέστησαν σε ξένους εργαζομένους να υπογράψουν δηλώσεις, ότι μετά από ένα χρονικό διάστημα θα εγκατέλειπαν τη Γερμανία. Τα κρούσματα αυτά δεν προκάλεσαν μόνο ανησυχία ανάμεσα στους ξένους εργαζομένους, αλλά και κινητοποίηση των συνδικάτων και άλλων κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, με αποτέλεσμα μεν να σταματήσει η επέκτασις τους, όχι όμως και να εξαιρεθούν τελείως...»⁸² Όλη αυτή η κατάσταση έδειξε ότι έπρεπε να διαμορφωθεί μια επίσημη πολιτική από την πλευρά της γερμανικής κυβέρνησεως «...και σαν πρώτη ένδειξις ότι το θέμα ωρίμασε και ζητεί πια την λύσιν του μπορεί ν' αναφέρει κανείς το απόσπασμα των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησεως, που ασχολείται ακριβώς με το θέμα των ξένων εργατών στη Γερμανία....»⁸³ Σύμφωνα με τον καγκελάριος Βίλλυ Μπράντ έπρεπε να γίνουν κάποιες μελέτες και να προταθούν ορισμένες λύσεις οι οποίες κατά την εφημερίδα είναι οι ακόλουθες «...όταν ένας ξένος εργαζόμενος υποβάλει αίτησιν δια την χορήγησιν αδειας παραμονής σύμφωνα με τα άρθρα 1, 2, 5, 7 και 21 του νόμου περί αλλοδαπών, δεν είναι αναγκαίο στην αίτησιν αυτή να αναφέρει και δια πόσο χρονικό διάστημα πρέπει να ισχύει η άδεια αυτή παραμονής. Βέβαια, σύμφωνα με το νόμο, ο κανόνας είναι, χορήγησις άδειας παραμονής με προθεσμία. Η χορήγησις όμως απεριόριστου χρονικής διάρκειας αδειας παραμονής είναι επίσης δυνατή. Η άδεια παραμονής επί προθεσμία μπορεί να ανανεωθεί με το άρθρο 7 του νόμου περί αλλοδαπών. Ο αλλοδαπός λοιπόν, δεν είναι υποχρεωμένος να υπογράψει οποιαδήποτε δήλωσιν...το άρθρο 8 του νόμου περί αλλοδαπών που προβλέπει, ότι σε περίπτωση που ένας ξένος βρίσκεται άνω από 5 χρόνια στη Γερμανία μπορεί να πάρει άδεια παραμονής απεριόριστου διάρκειας, αλλά, και δια εμάς τους Έλληνας ειδικώτερον, από την ελληνογερμανική συμφωνία εγκαταστάσεως του 1960. η συμφωνία αυτή αναφέρει στο άρθρο 2, παράγραφος 1:“ Οι υπήκοοι ενός των συμβαλλομένων Κρατών οι διαμένοντες κανονικώς εις το έδαφος του έτερου Κράτους δεν δύνανται να απελαθούν η έχουν προσβάλει την δημοσίαν τάξιν ή τα χρηστά ήθη. Αι αυταί αρχαί εφαρμόζονται και επί μη ανανεώσεως, μη παρατάσεως και αφαιρέσεως της αδειας παραμονής „παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου

⁸¹ «Ελληνική Φωνή», Φεβρουάριος 1973, αριθμός φύλλου 1, σ.1

⁸² «Ελληνική Φωνή», Μάρτιος 1973, αριθμός φύλλου 2,σ.1-2

⁸³ στο ίδιο, σ.1-2

τονίζεται: „Οι υπήκοοι ενός των συμβαλλομένων Κρατών οι διαμένοντες κανονικώς εις το έδαφος του ετέρου συμβαλλομένου Κράτους πλέον των 5 ετών δεν δύνανται να απελαθούν ειμή μόνον εάν οι λοιποί λόγοι οι αναφερόμενοι εις την παράγραφον 1 ενέχουσι χαρακτήρα ιδιαίτερας σοβαρότητα “. ⁸⁴

Η ίδια συμφωνία αναφέρει «...στο άρθρο 8, παράγραφος 2: „Θα χορηγείται κατόπιν αιτήσεως εις τους υπηκόους του ενός των συμβαλλομένων Κρατών οίτινες διαμένουν κανονικώς επί του εδάφους του ετέρου συμβαλλομένου Κράτους και απασχολούνται εις αυτό 5 έτη τουλάχιστον άνευ διακοπής η οι οποίοι δύνανται να αποδείξουν ότι διαμένουν κανονικώς άνευ διακοπής από θειάς τουλάχιστον, πιστοποιητικό βεβαιούν ότι, δια διάρκειαν ουχί περιορισμένη, δεν υπόκεινται εις ουδένα εδαφικόν περιορισμόν και υπό την επιφύλαξιν της διατάξεως της παραγράφου 5 του άρθρου 7 εις ουδένα επαγγελματικόν περιορισμόν εν τη ενασκήσει ενός επαγγέλματος μη ανεξάρτητο. Τα δύο συμβαλλόμενα Κράτη θα προσπαθήσουν να μειώσουν έτι περισσότερο τα ως άνω χρονικά διαστήματα “. ⁸⁵

Και στο πρωτόκολλο που συνοδεύει τη συμφωνία αναφέρεται συμπληρωματικά: «...„Συμφώνως προς τας εν τω άρθρο 1 και τη παραγράφω 1 του άρθρου 2 της Συνθήκης αρχάς, αι αιτήσεις χορηγήσεως αδειας παραμονής, ανανεώσεως και παρατάσεως αυτής θα εξετάζονται μετ' ευμενείας. Τούτο ισχύει κατά πρώτον λόγον δια τους υπηκόους του ενός συμβαλλομένου Κράτους δια της παρουσίας των οποίων προάγεται η δραστηριότης των επιχειρήσεων του ενός συμβαλλομένου Κράτους και η συνεργασία εις το μορφωτικόν επιπέδον“...». ⁸⁶

Οι όροι της συμφωνίας αυτής, δέσμευαν τις γερμανικές αρχές και εφ' όσον δεν συνέτρεχαν ιδιαίτεροι λόγοι, όπως προέβλεπε η συμφωνία δεν μπορούσαν εύκολα ν' αρνηθούν την χορήγηση ή ακόμα και την παράταση της άδειας παραμονής. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στους Έλληνες εκείνους που βρισκονταν πάνω από 5 ή 8 χρόνια στη Δυτική Γερμανία.

⁸⁴ ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 1-2

⁸⁵ ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 1-2

⁸⁶ ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 1-2

Η Εργασία

Μετά την άφιξη τους, την επόμενη κι' όλας ημέρα, ξεκινούσε η δουλειά στο εργοστάσιο, όπως άλλωστε έλεγε το συμβόλαιο που είχαν υπογράψει. Η εργασία ήταν βαριά και τις περισσότερες φορές ανθυγιεινή και βρώμικη. Η άποψη αυτή αναιρείται από την εφημερίδα ελληνική φωνή την δεύτερη δεκαετία της παραμονής τους διαπιστώνοντας ότι «Η ευρέως διαδεδομένη άποψις, ότι οι αλλοδαποί εργάζονται ως επί το πλείστον εις ιδιαιτέρως ανεπιθύμητους τόπους εργασίας, δεν αληθεύει, ιδίως δια τους Έλληνας. Π.χ. εκ του συνόλου 268.408 Έλληνων εργατών κατά το την 31.01.1973 απασχολούνται: εις την γεωργίαν 84, εις ανθρακωρυχεία 476, Καθαρισμούς οδοστρωμάτων, Κοιμητήρια, Απολυμάνσεις 208...μεταξύ άλλων απασχολείτο εις την παραγωγήν και επεξεργασίαν σιδήρου και μετάλλου 133.061, Βιομηχανίαν μεταποιήσεως (άνευ μετάλλου) 89.01. Κλάδους εμπορίου, χρήματος και ασφαλειών 11.254».⁸⁷

Ο μισθός διέφερε από εταιρεία σε εταιρεία και αυτό εξαρτιόταν από τις υπερωρίες, τις νυχτερινές βάρδιες και το ακκόρτ δηλαδή την παραγωγή ορισμένης ποσότητας δουλειάς σε ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα σε συνάρτηση με την ανταμοιβή. Σε σχέση με τους ντόπιους, ο μισθός ήταν αρκετά χαμηλός αλλά το δεχόταν διότι στην πατρίδα τους είτε ήταν άνεργοι είτε κέρδιζαν λιγότερα χρήματα. Για παράδειγμα το 1965 ο μισθός ενός άντρα κυμαίνονταν στα 500 γερμανικά μάρκα εάν δούλευε ακκόρτ ⁸⁸ ίσως να έφταναν και στα 700. Αντίθετα οι γυναίκες αν και έβγαζαν αρκετές φορές την ίδια παραγωγή με τους άντρες έπαιρναν λιγότερα χρήματα (-30%).⁸⁹ Σύμφωνα με μία έρευνα που διεξάχθηκε από πέντε οικονομολογικά ινστιτούτα της Δυτικής Γερμανίας και καταγράφηκε από την εφημερίδα ελληνική φωνή, φαίνεται να υπερασπίζονται τα αιτήματα της εργοδοσίας για συγκράτηση μισθών. Σύμφωνα «με τους εμπειρογνώμονες...υπολογίζουν ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις, θα αναζωογονηθεί σαφώς η οικονομία κατά τη διάρκεια του έτους 1976...αναμένεται π.χ. αύξηση του κοινωνικού προϊόντος κατά τέσσερα τοις εκατό, ενώ προβλέπεται εξ άλλου εκ νέου σε ένα εκατομμύριο περίπου ο αριθμός των ανέργων κατά μέσον όρο- μετά από μία προσωρινή αύξηση κατά την χειμερινή εξαμηνία 1975/76. η αύξηση αυτή υπολογίζεται σε 5,5% περίπου έναντι 6,1% του έτους 1975.

Κύριο σημείο γνωμάτευσης των ινστιτούτων αυτών είναι :μια μόνιμος ενίσχυσης της επενδυτικής τάσεως που είναι ουσιώδης για την οικονομική αναζωογόνηση, είναι δυνατόν να

⁸⁷ «Ελληνική Φωνή», Μάρτιος 1975, αριθμός φύλλου 26, σ.1

⁸⁸ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 73

⁸⁹ Δεληδημητρίου- Τσακμάκη Ελένη, *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν. Μαρτυρίες μεταναστών Γερμανίας*, εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 59

επιτευχθεί μόνο με μια αισθητή βελτίωση των προσδοκιών κέρδους,. Η αύξηση του κέρδους είναι δυνατή εν τούτοις μόνο με συνετές απαιτήσεις μισθού. Η γνωμάτευση των οικονομικών ινστιτούτων είναι εξ' άλλου ανάλογος στο σύνολο της, προς την προσεκτική εκτίμηση της μελλοντικής οικονομικής εξελίξεως εκ μέρους της κυβερνήσεως της Βόννης αναλόγως δε επίσης και προς την έκκληση μέτρων λιτότητας. Εξέπληξε εν τούτοις η εμφανικότης της προειδοποιήσεως των ινστιτούτων που απευθύνετο προς τους ιθύνοντας συνδικαλιστάς». ⁹⁰

Δεν ήταν λίγες οι φορές που στο χώρο της δουλειάς σημειώνονταν εργατικά ατυχήματα. Η συχνότητα των εργατικών ατυχημάτων ήταν κατά μέσο όρο 250% υψηλότερη από ότι στους Γερμανούς εργάτες. Για παράδειγμα, σε μία ομάδα χιλίων εργαζομένων από εθνότητες που βρίσκονταν στη Γερμανία διαπιστώνεται ότι σε Γερμανούς αναλογούν 88 ατυχήματα, σε Ισπανούς 198, σε Έλληνες 203, σε Γιουγκοσλάβους 232, σε Ιταλούς 237 και σε Τούρκους 285. Οι ίδιοι οι εργοδότες υποστήριζαν ότι τα περισσότερα εργατικά ατυχήματα οφείλονταν στην απροσεξία και στην αφέλεια των εργατών π.χ. η εταιρία Biener και Borbely που κατασκεύαζε μηχανές στην Ελβετία, διατύπωνε στην έκθεση της το 1975 ότι πολλά από τα εργατικά ατυχήματα γίνονταν επειδή οι εργαζόμενοι δεν φορούσαν τις προστατευτικές τους στολές και δεν ήξεραν να χειρίζονται σωστά τις μηχανές. ⁹¹ Αντίθετα οι εργαζόμενοι έλεγαν ότι τα περισσότερα εργατικά ατυχήματα προέρχονταν από τις συνθήκες εργασίας που δημιουργούσε η απληστία των εργοδοτών και την επιβολή του ακκόρτ. Ωστόσο πολλά ατυχήματα οφείλονταν και στην άγνοια της γλώσσας καθώς δεν μπορούσαν να διαβάσουν τις προειδοποιητικές πινακίδες κινδύνου. Κανένα εργοστάσιο δεν είχε κάποιο αρμόδιο που να απασχολείται με την πρόληψη των ατυχημάτων. Κυρίως σε μικρά βιομηχανικά συγκροτήματα η παροχή πρώτων βοηθειών δεν ήταν εφικτή καθώς ούτε φορητό φαρμακείο δεν διέθετε η επιχείρηση. Με το πέρασμα των χρόνων, και την προσαρμογή των μεταναστών στο εργατικό κλίμα παρατηρείται σε άρθρο της ελληνικής φωνής «η μείωσις των θανατηφόρων εργατικών ατυχημάτων σημειούται εις Δ. Γερμανίαν την τελευταίαν περίοδον. Το έτος 1974 τα άτομα τα οποία απέθνησκον μεταξύ εργασίας και κατοικίας, εις τον τόπον της εργασίας η εξ ασθενειών προκαλουμένων εκ της εργασίας ανήρχοντο εις 2.006. το πρώτο εξάμηνο του 1975 ο αριθμός αυτό περιορισθεί κατά 14%ήτοι, εις 1731 άτομα». ⁹²

Όσοι βέβαια είχαν υποστεί κάποιο σοβαρό ατύχημα ακολουθούσαν το δρόμο της δικαιοσύνης για να διεκδικήσουν κάποια αποζημίωση. Όμως οι επιχειρήσεις

⁹⁰ «Ελληνική Φωνή», Ιανουάριος 1976, αριθμός φύλλου 36, σ.1

⁹¹ Freund Slim Wolfgang, Gastarbeiter, Korporal Johannes, Zink Angela und Zink Christoph, ό.π., σ. 81

⁹² «Ελληνική Φωνή», Νοέμβριος 1975, αριθμός φύλλου 34, σ. 4

κατάφεραν πολλές φορές να αποδείξουν ότι την ευθύνη του ατυχήματος την είχε ο ίδιος ο εργάτης με αποτέλεσμα να ταλαιπωρείται πολλά χρόνια έως ότου αποζημιωθεί. Όταν ο βαθμός αναπηρίας του ήταν σοβαρός, δηλαδή περιπτώσεις ολοκληρωτικής αναπηρίας όπως τύφλωση, κόψιμο χεριών και παράλυση, μπορούσε να αποκομίσει από την επιχείρηση κάποια σύνταξη και αυτό πάλι σε σχέση με τα έτη εργασίας.⁹³

⁹³Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 77-79

Ο Διερμηνέας

Σχεδόν κάθε εργοστάσιο είχε και έναν διερμηνέα στον οποίο μπορούσαν να απευθυνθούν οι εργάτες. Οι γερμανικές επιχειρήσεις είχαν καταλάβει πολύ νωρίς ότι η δυσκολία να συνεννοηθούν με τους ξένους θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στην απόδοση της εργασίας. Προσέλαβαν διερμηνείς και τους ανέθεσαν το ρόλο του συνδέσμου ανάμεσα στην επιχείρηση και τους ξένους. Αρχικά οι διερμηνείς προέρχονταν από τους Έλληνες εκείνους που είχαν ακολουθήσει τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα. Η συμπεριφορά αυτών των διερμηνέων θύμιζε πολύ την παλιά κατοχική τους δραστηριότητα με αποτέλεσμα αρκετοί μετανάστες να έρχονται σε προστριβές μαζί τους.⁹⁴ Κατόπιν το ρόλο του διερμηνέα ανέλαβαν Έλληνες φοιτητές που σπούδαζαν σε γερμανικά πανεπιστήμια. Δούλευαν παροδικά, συνήθως στις διακοπές τους ή ορισμένες ώρες την ημέρα. Σταδιακά τις θέσεις αυτές τις καταλάμβαναν άτομα που προέρχονταν από το μεταναστευτικό χώρο. Ήταν άτομα με αρκετές γραμματικές γνώσεις που στη Γερμανία ήρθαν είτε επειδή παρακολουθούσαν μια σχολή είτε επειδή ήταν παντρεμένοι με Γερμανίδα και έτσι έμαθαν τα γερμανικά γρήγορα. Άλλωστε οι γλωσσικές απαιτήσεις δεν ήταν μεγάλες καθώς έπρεπε απλώς να συμβάλλει στη συνεννόηση δύο ανθρώπων που συζητούσαν καθημερινά θέματα.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η θέση του διερμηνέα, ο οποίος είχε την ιδιότητα του κοινωνικού λειτουργού. Έπρεπε να έχει υπομονή, ανθρωπιά, κατανόηση, και συνείδηση του έργου του. Στοιχεία που έλειπαν από τους διερμηνείς που εργάζονταν τα χρόνια εκείνα στις γερμανικές βιομηχανίες. Ο διευθυντής του Υπουργείου Εργασίας, ο κ. Λ. Πολυχρόνης, πρότεινε στα τέλη της δεκαετίας του '60, τη δημιουργία ειδικής σχολής για διερμηνείς χωρίς όμως να λαβαίνει υπ' όψη του ότι και πάλι οι απόφοιτοι μιας τέτοιας σχολής θα είναι υπάλληλοι των επιχειρήσεων. Ο κ. Σαββόπουλος βουλευτής της Ένωσης Κέντρου και Υπουργός πρότεινε μια ενδιάμεση λύση η οποία ήταν αφενός η πρόσληψη των ατόμων αυτών από τις γερμανικές επιχειρήσεις αφετέρου η συμπληρωματική χρηματοδότησή και ο έλεγχος τους να γίνεται από το Ελληνικό Υπουργείο Εργασίας. Το μέτρο αυτό εφαρμόστηκε κατά ένα μέρος τα πρώτα πέντε χρόνια της μετανάστευσης αλλά με πολύ αρνητικά

⁹⁴ Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 84

αποτελέσματα. Τα εργατικά κλιμάκια προτιμούσαν διερμηνείς στις βιομηχανίες τους που θα μπορούσαν να παρεμβαίνουν στο να απολυθούν οι ξένοι εργάτες. Με αυτόν τον τρόπο επεδίωκαν από τους διερμηνείς να εξασκήσουν μια μικροκομματική πολιτική, γεγονός που οδήγησε στην αντιπάθεια τους από ξένους εργάτες. Οι ίδιοι οι μετανάστες πίστευαν ότι εάν τα άτομα αυτά ήταν επιλεγμένοι και εκπαιδευμένοι υπάλληλοι των Συνδικάτων θα κατάφερναν να πραγματοποιήσουν το ρόλο τους πιο ουσιαστικά.

Πολλές φορές ο διερμηνέας εξελίσσονταν σε σύμβουλο της επιχείρησης. Απ' αυτόν εξαρτιόνταν οι εργάτες καθώς αυτός είναι που τους απολύει ή τους προσλαμβάνει, τους μεταθέτει από τμήμα σε τμήμα - και οι μεταθέσεις αυτές σήμαιναν συχνά και μισθολογικές διαφοροποιήσεις - τους εξασφάλιζε ωραίο σπίτι από την επιχείρηση ή τους τοποθετούσε σε βρωμερό σπίτι. Επικρατούσε το «μέσο» το οποίο ήταν η καταβολή κάποιου χρηματικού ποσού. Κέρδος είχαν και από τις δωρεάν προσκλήσεις που εκδίδονταν από τις βιομηχανίες προκειμένου να έρθουν στη Γερμανία νέοι μετανάστες. Τέλος ένας άλλος επικερδής τρόπος για τους διερμηνείς ήταν η φορολογική εξίσωση δηλαδή η επιστροφή ενός τμήματος των φόρων που είχαν κρατηθεί από τους εργάτες σε όλη τη διάρκεια του χρόνου. Ήταν μια διαδικασία 3 με 5 λεπτών για την οποία εισέπρατταν 20 με 30 γερμανικά μάρκα. Αρκετές φορές παρίσταναν και ειδικούς φοροτεχνικούς. Ήταν μια κατάσταση απαράδεκτη με θύματα τους ξένους εργαζομένους που δεν μπορούσαν με άνεση να χειριστούν την γερμανική γλώσσα.⁹⁵

Αν και η οικονομική ενσωμάτωση μπορεί να θεωρηθεί κατά ένα βαθμό δεδομένη, τα περισσότερα προβλήματα παρουσιάζονται στον κοινωνικό ιστό. Οι γερμανικές επιχειρήσεις ήταν υπεύθυνες και είχαν την υποχρέωση βάσει του συμβολαίου να εξασφαλίσουν τη διαμονή των ξένων εργατών. Ο μεγάλος αριθμός που εισέρρεαν στη Γερμανία έκανε πιο δύσκολη αυτή την κατάσταση. Ακόμη πιο δύσκολη ήταν η απόκτηση της δικής τους κατοικίας. Αυτό συνδέονταν με το γεγονός ότι ήταν ξένοι και παράλληλα τους αποδίδονταν το στερεότυπο της Μεσογειακής χαλαρότητας (π.χ. κατηγορίες του τύπου, ότι φώναζαν και ότι πετούσαν τα σκουπίδια τους εδώ και εκεί).⁹⁶

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 84-87

⁹⁶ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, ό.π., σ. 161-162

Η κατοικία

Σύμφωνα με τις συμβάσεις ο κάθε μετανάστης μετά την προσέλευση του στο σταθμό του Μονάχου έπρεπε να μεταφερθεί από τον εκπρόσωπο της εταιρίας στα εργοστασιακά κοινόβια. Συγκεκριμένα υπήρχαν τρεις τύποι κατοικίας. Ο πρώτος ήταν οι αποθήκες, δηλαδή στάβλοι ή παλιά σιδηροδρομικά βαγόνια τα οποία και μετέτρεπαν σε χώρους κατοικίας. Ο δεύτερος τύπος ήταν τα λεγόμενα χαίμ (κοινόβια) τα οποία έχτισαν μεγάλες επιχειρήσεις γιατί οι αποθήκες φθάρθηκαν με το πέρασμα του χρόνου. Αυτά τα χαίμ ήταν πολυόροφα κτίσματα.

Στον κάθε όροφο υπήρχαν περίπου 20 δωμάτια και στο κάθε δωμάτιο έμειναν 4-6 άτομα παρόλο που το μέγεθος τους αντιστοιχούσε σε δύο.⁹⁷ Τα μπάνια, οι κουζίνες και οι τουαλέτες ήταν χώροι κοινόχρηστοι. Τα κοινόβια χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, στα ανδρικά και στα γυναικεία στα οποία συγκατοικούσαν άτομα από διαφορετικές εθνότητες.

Τα άτομα αυτά για να συνεννοηθούν μιλούσαν τη δική τους γλώσσα καταγωγής, κρατώντας την πολιτισμική τους ταυτότητα και τοποθετώντας στην άκρη τη γερμανική. Ένιωθαν μόνοι, αντιμετώπιζαν προβλήματα, κλείνονταν στον εαυτό τους και σκέφτονταν πώς να συγκεντρώσουν περισσότερα χρήματα ώστε αυτά να σταλούν στις οικογένειες τους. Αυτό είχε και το ανάλογο τίμημα. Από τη στιγμή που απομονώνονταν δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα άμεσα προβλήματα με συλλογικό τρόπο και κατά ένα μέρος η ενσωμάτωση τους δεν ήταν εφικτή. Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι οι Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία, δημιουργούσαν τις δικές τους ομάδες αποτελούμενες από ομοεθνείς φτιάχνοντας έτσι ένα είδος μικρού «γκέτο».

Αυτά τα γκέτο επεκτάθηκαν και έξω από τα εργοστασιακά κοινόβια. Με το που έληγε το συμβόλαιο εργασίας, οι μετανάστες αναγκάζονταν να βρουν ιδιωτική στέγη. Αυτός ήταν ο τρίτος τύπος κατοικίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1970 μόνο το 27% των ανδρών και το 23% των γυναικών έμεναν στα χαίμ⁹⁸. Αν και η αναζήτηση της ιδιωτικής κατοικίας έγινε ο κύριος στόχος των ανθρώπων αυτών, στην ουσία έπεσαν σε έναν φαύλο κύκλο από την άποψη ότι και πάλι συγκατοικούσαν με άλλες οικογένειες. Η δημιουργία των γκέτο δεν είχε μόνο οικονομικά κίνητρα. Επιπρόσθετα ήταν ένας τρόπος να ξεφύγουν από τις δυσκολίες προσαρμογής αλλά και από την

⁹⁷ Το 1972 ο Ομοσπονδιακός Υπουργός Εργασίας κ. Walter Arent εξέδωσε κανονισμό σχετικά με την κατάσταση στην οποία θα έπρεπε να βρίσκονται τα κοινόβια, στο Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 181-182

⁹⁸ στο ίδιο, σ. 181

αρνητική στάση των Γερμανών απέναντι τους. Άλλωστε δεν διέβλεπαν μια μόνιμη εγκατάσταση στη Γερμανία και έτσι δεν επένδυσαν πολλά στο χώρο της κατοικίας τους⁹⁹. Από τα τέλη όμως της δεκαετίας του 1960 τα πράγματα άλλαξαν. Οι Έλληνες άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι η παραμονή τους στη χώρα δεν θα ήταν προσωρινή. Έτσι άρχισαν να νοικιάζουν σπίτια φέρνοντας τις «οικογένειες» τους κοντά τους.

Σε σχετική έρευνα που διεξήγαγε το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Οικισμού και εκδόθηκε από την ελληνική φωνή διαπιστώθηκε ότι «...μεταξύ των ξένων εργατών που ζουν στη Δ. Γερμανία...ελάχιστοι από αυτούς ζουν σε εργατικές κατοικίες πληρώνοντας φθηνό νοίκι. Οι περισσότεροι αναγκάζονται να βρίσκουν σπίτια ή δωμάτια όπου το νοίκι είναι πολύ ακριβό. Στη Ρηνανία-Βεστφαλία τα τελευταία 2 χρόνια έγιναν 13.800 εργατικές κατοικίες αποκλειστικά για ξένους εργάτες. Στις μεγάλες πόλεις της Βαυαρίας συνυπάρχουν σήμερα 4.250 τέτοιες εργατικές κατοικίες ενώ στην περιοχή του Αμβούργου μόνο 2.150. Ενδιαφέρουσα είναι ακόμη και η διαπίστωση ότι κατά το 1972 20% όλων των ξένων εργατών εργαζόντουσαν σε σπίτια παλαιά και κάτω από συνθήκες λιγότερο από ικανοποιητικές».¹⁰⁰

Η Δυτική Γερμανία δημιούργησε ένα στεγαστικό πρόγραμμα το οποίο σύμφωνα με την εφημερίδα «...λειτούργησε αρχικά σαν μέτρο για την αντιμετώπιση της ελλείψεως κατοικιών μετά τον πόλεμο , έχει στο μεταξύ αποκτήσει σημαντική αξία για ολόκληρη την αγορά κατοικίας και για την κοινωνική πολιτική. Ένα τρίτο από τα 390.000 σπίτια που κτίστηκαν τον περασμένο χρόνο, έγιναν με δημόσιες παροχές. Το πρόγραμμα ανοικοδομήσεως ισχύει από το 1950. τότε σκοπός του ήταν να βελτιώσει τις συνθήκες διαβιώσεις εκείνων που έμειναν σε προσωρινές κατοικίες ή υπερπλήρη δωμάτια. Σήμερα, το κοινωνικό σύστημα στεγάσεως βοηθάει τις μεγάλες οικογένειες τους ηλικιωμένους και τους αρρώστους. Επίσης η χαμηλή εισοδηματική τάξη βρίσκει σπίτια με νοίκια που μπορεί να τα πληρώσει. Ακόμα δεν φαίνεται να υπάρχει κορεσμός στην αγορά για κοινωνική στέγαση με συμφέρουσα τιμή».¹⁰¹

⁹⁹ Σαρίδης Εμμανουήλ, «Μεταξύ παλιννόστησης και ενσωμάτωσης. Τα σημερινά προβλήματα των Ελλήνων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και το Δυτικό Βερολίνο», στο Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης, *Η ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, επιμέλεια Πετρόχειλος Γιώργος, εκδόσεις Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985

¹⁰⁰ «Ελληνική φωνή», Οκτώβριος 1976, αριθμός φύλλου 45 ,σ. 2

¹⁰¹ «Ελληνική φωνή», Ιανουάριος 1978, αριθμός φύλλου 60,σ. 1

Το εκπαιδευτικό σύστημα

Μία άλλη αλλαγή επήλθε στους ίδιους τους μετανάστες της πρώτης γενιάς με το εκπαιδευτικό σύστημα. Εκ μέρους αρκετών οργανώσεων (προξενεία, σχολεία του λαού κ. α) άρχισε τη δεκαετία του '60 η διάθεση ξενόγλωσσων τμημάτων στους „Gastarbeiter“ για την εκμάθηση της γερμανικής. Στην ενέργεια δεν υπήρχε ανάλογη ανταπόκριση. Ήταν βέβαια αναμενόμενο γιατί έπρεπε να τα χρηματοδοτήσουν οι ίδιοι:

«Ξεκίνησα να εργάζομαι στη Siemens. Είδανε τα χαρτιά μου και με ρωτήσανε εάν θα ήθελα να μάθω να σχεδιάζω. Αυτό έγινε παράλληλα με την εκμάθηση της γλώσσας (...). Επιπλέον δούλευα, για να χρηματοδοτήσω τα μαθήματα. Τότε ένα εξάμηνο στο Goetheinstitut κόστιζε 1350 μάρκα. Το βράδυ έπρεπε να καθαρίζω, να συμμαζεύω, τέτοια πράγματα να κάνω, για να βγάλω χρήματα, καθώς έπρεπε το σχολείο να πληρώσω».
(Σοφία Π.)¹⁰²

Ο κύκλος των μαθημάτων για την γερμανική γλώσσα ανακοινώνονταν και στην εφημερίδα Ελληνική φωνή «Το γιουγκεντζοτσιαλμπερκ του Μονάχου κάνει γνωστό, ότι από τα μέσα Σεπτεμβρίου πρόκειται ν' αρχίσει νέος κύκλος μαθημάτων γερμανικής για αρχάριους και προχωρημένους αλλοδαπούς εργαζομένους ως και τμημάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης. Για περισσότερες πληροφορίες μπορούν οι ενδιαφερόμενοι ν' απευθυνθούν κάθε Πέμπτη από τις 6 ως τις 8 το βράδυ στο Γιουγκεντσοτσιαάλμπερκ του Μονάχου στην Elisabethstr.87, τηλ. 19.37.09».¹⁰³

Σε άλλη ανακοίνωση στη εφημερίδα οι γερμανικές γνώσεις στο χώρο της εργασίας ήταν πλέον απαραίτητες καθώς «Το τμήμα επαγγελματικής εκπαίδευσης αλλοδαπών εργαζομένων ... ανακοίνωσε τα εξής σχετικά με την επαγγελματική εκπαίδευση. Στο μέλλον θα προτιμούνται παντού όλο και περισσότερο εκείνοι των εργατών που έχουν μια ειδικότητα η επαγγελματικές γνώσεις. Τώρα υπάρχει η ευκαιρία να μάθετε Γερμανικά και να ειδικευτείτε επαγγελματικώς σε διάφορες ειδικότητες, όπως: Συγκολλ.λητού, Ηλεκτροεγκαταστάτου, Υδραυλικού, Ραδιοτεχνίτου, Τεχνίτου Τηλεοράσεων, Τεχνιτού Οικοδόμων, Τεχνιτού Αυτοκινήτου, Οδηγού, Ράπτου, Ράπτριας, Αισθητικού, Κομμώτριας, Δακτυλογράφου, Τορναδόρου, Φρεζαδόρου, Εφαρμοστού, Μηχανικού, Επισκευαστού οχημάτων όπως επίσης στα Ξενοδοχειακά επαγγέλματα και στα επαγγέλματα Εστιατορίων

¹⁰²Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion, Gabriella, *ό.π.*, σ. 130-133

¹⁰³ «Ελληνική φωνή», *Αύγουστος 1975*, αριθμός φύλλου 31, σ. 4

κ.α...ακόμα τονίζεται στην ανωτέρα ανακοίνωση ότι ο αριθμός των ανέργων χωρίς επάγγελμα όπως φαίνεται από τα στοιχεία (Σεπτεμβρίου 1977) του Ομόσπονδου Οργανισμού Εργασίας αυξήθηκε και πάλι. Το ποσοστό συγκρινόμενο με το σύνολο του αριθμού των ανέργων ανήλθε από 52,3% το Σεπτέμβριο 1976 σε 53,2% το Σεπτέμβριο 1977.ο κίνδυνος να χάσει κανείς τη δουλειά του είναι πολύ μεγαλύτερος για εργάτες χωρίς επαγγελματικές γνώσεις».¹⁰⁴

Το πρόβλημα αυτό οξύνθηκε με τα παιδιά της δεύτερης γενιάς. Εδώ υπάρχει μία σημαντική διαφορά. Φτάνοντας οι πρώτοι μετανάστες στη Γερμανία έρχονταν σε επαφή με άλλες αξίες. Είχαν όμως ήδη υποστεί μια πρώτη κοινωνικοποίηση στη χώρα καταγωγής τους και κυρίως σε ένα αγροτικό περιβάλλον. Με την άφιξη στην ΟΔΓ (Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας) βρέθηκαν αντιμέτωποι με μία βιομηχανική κοινωνία της οποίας τη λειτουργία δεν γνώριζαν. Σε αντίθεση με τους γονείς τους των οποίων η ενσωμάτωση ήταν οικονομική, κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε με τα παιδιά τους τα οποία ενσωματώνονταν πρώτα κοινωνικά. Πρόκειται στην ουσία για μια αντιφατική κοινωνικοποίηση των παιδιών, τα οποία γίνονται αποδέκτες τόσο της πατροπαράδοτης διαπαιδαγώγησης των γονιών τους, όσο και του ευρύτερου γερμανικού συστήματος.¹⁰⁵ Κατ' αυτό τον τρόπο τα παιδιά δέχονταν διπλή επιβάρυνση καθώς κινούνταν ανάμεσα σε δύο αλληλοσυγκρουόμενους πολιτιστικούς μοχλούς και έπρεπε να συμβιβαστούν με τη διαφορά. Συγκεκριμένα μάλιστα με το εκπαιδευτικό σύστημα δημιουργήθηκε μία σύγχυση και σ' αυτό συνέβαλε εν μέρει και η γερμανική μεταναστευτική πολιτική. Η πρώτη επαφή ήταν με τους γερμανικούς παιδικούς σταθμούς. Δυστυχώς όμως για τα παιδιά των μεταναστών, οι θέσεις ήταν περιορισμένες. Σε έρευνα που έγινε στις 15 Μαρτίου 1973 καταγράφηκε ότι «...λειτουργούν στο Orladen ειδικά τμήματα εκμάθησής της γερμανικής γλώσσας για παιδιά ξένων εργαζομένων ηλικίας 6 μέχρι 12 χρονών. Τα βοηθητικά αυτά μαθήματα γίνονται κάθε Δευτέρα – Τετάρτη – Πέμπτη από τις 2:30 μέχρι τις 4:30 το απόγευμα στο Γκεμινσαφτσγκρούντσούλε, που βρίσκεται στη Herzogstrasse. Εξ' άλλου γίνεται γνωστόν ότι οι παιδικοί σταθμοί της πόλεως Orladen δέχονται και παιδιά των ξένων εργαζομένων, ηλικίας 3 μέχρι 6 χρονών επειδή όμως ο αριθμός των θέσεων είναι περιορισμένος, θα πρέπει οι ενδιαφερόμενοι γονείς να επισκεφτούν εγκαίρως έναν από τους παιδικούς σταθμούς προκειμένου να δηλώσουν τα παιδιά τους».¹⁰⁶ Όμως, μέσω αυτού του συστήματος θα διαμορφωνόταν καλύτερα η ψυχική τους εξέλιξη ώστε να μην απομονώνεται από τα γερμανόπουλα και παράλληλα θα είχαν την δυνατότητα να μάθουν τη γερμανική

¹⁰⁴ «Ελληνική φωνή», Αύγουστος 1978, αριθμός φύλλου 67, σ.1

¹⁰⁵ Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ό.π., σ. 60-63

¹⁰⁶ «Ελληνική φωνή», Μάιος 1973, αριθμός φύλλου 4, σ.3

γλώσσα. Έτσι ο πρόεδρος της Φιλεκπαιδευτικής εταιρίας καθηγητής Πανεπιστημίου Δρ. Χάνς Ράλλ κατά την εφημερίδα «...ενέκρινε τον διορισμόν και της γερμανίδος νηπιαγωγού που λειτουργεί 12 ώρες ημερησίως ώστε να δύνανται αμφότεροι οι γονείς να εργάζονται απερίσπαστοι επιχορηγείται από το βαυαρικόν Κράτος και από την Δημαρχία του Μονάχου».¹⁰⁷ Παράλληλα έπρεπε να παρθούν γρήγορα τα κατάλληλα μέτρα στη δημιουργία κάποιου άλλου κατάλληλου χώρου για την στέγαση των παιδιών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Ελληνική φωνή ότι «Στην πόλη του Ντόρτμουτ ζουν και εργάζονται πολλοί Έλληνες. Ο αριθμός των παιδιών και εφήβων ανέρχεται περίπου σε 1.000. για τα Ελληνόπουλα αυτά...όλοι είχαν την γνώμη ότι η κατάσταση αυτή έπρεπε να αλλάξει κανείς όμως δεν αναλάμβανε την πρωτοβουλία να κάνει κάτι. Η Ευαγγελική Εκκλησία "έπιασε" το πρόβλημα στα ζεστά και εξουσιοδότησε τον κοινωνικό λειτουργό κ. Σωτήριο Κολοκυθά να προσπαθήσει να κάνει κάτι προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτός βοηθούμενος από τον διπλωματούχο Κοινωνιολόγο ανθρωπολόγο Δρα Τσάκαλο και από μια ομάδα φοιτητών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας της πόλεως στρώθηκαν σε δουλειά. Ενοικιάστηκαν δίπλα στο γραφείο του κοινωνικού λειτουργού δύο μεγάλοι χώροι, που με τη βοήθεια νεαρών Ελλήνων διαρρυθμίστηκαν καταλλήλως. ..φοιτητές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας ανέλαβαν χωρίς πληρωμή την επίβλεψη των παιδιών στο παιχνίδι και στα μαθήματα των...»¹⁰⁸ Εν συνεχεία στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα ακολούθησε το βασικό σχολείο (Grundschule: διάρκεια 4 χρόνια). Κατόπιν ανοίγονταν τρεις δρόμοι στο μαθητή: Ο πρώτος ήταν η εγγραφή στο κύριο σχολείο (Hauptschule: διάρκεια 5 χρόνια), όπου ο μαθητής μπορούσε να ακολουθήσει μία επαγγελματική σχολή. Ο δεύτερος ήταν το πρακτικό (Realschule: διάρκεια 6 χρόνια) που του επέτρεπε την εγγραφή σε μία ανώτερη σχολή και τρίτη δυνατότητα ήταν να παρακολουθήσει το Γυμνάσιο (Gymnasium: διάρκεια 9 χρόνια) οπότε και μπορούσε να εισαχθεί στην ανώτερη εκπαίδευση. Το πρόβλημα εδώ έγκειται στο γεγονός ότι τα περισσότερα ελληνόπουλα έπρεπε να φοιτήσουν στα γερμανικά σχολεία. Αν κάποια από αυτά ήξεραν τα στοιχειώδη γερμανικά έμπαιναν κατευθείαν¹⁰⁹. Επειδή το ζήτημα αυτό ήταν καίριας σημασίας, έγινε μία σύσκεψη του Υπουργείου Πολιτισμού το 1964. Οι πιο σημαντικές συστάσεις αναφορικά με την εκπαίδευση είχαν δύο στόχους: 1) την ενσωμάτωση στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα και συνεπώς τη βοήθεια στην εκμάθηση της γερμανική γλώσσας και 2) την επανενσωμάτωση στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας καταγωγής. Ο δεύτερος στόχος εγκαταλείφθηκε το 1971 ως αποτέλεσμα δημογραφικών εξελίξεων. Ο πρώτος όμως για την εκμάθηση των

¹⁰⁷ «Ελληνική φωνή», Ιανουάριος 1979, αριθμός φύλλου 72, σ. 1

¹⁰⁸ «Ελληνική φωνή», Σεπτέμβριος 1977, αριθμός φύλλου 56, σ.4

¹⁰⁹ Ματζουράνης Γ.Ξ., ό.π., σ. 221-223

γερμανικών ως δεύτερη γλώσσα, έφερε στην επιφάνεια τη δημιουργία προκαταρκτικών τμημάτων στα οποία τοποθετούνταν τα παιδιά για ένα ή δύο χρόνια προκειμένου να ενταχθούν στις γερμανόγλωσσες τάξεις.¹¹⁰ Αυτός ήταν ο λόγος που οι Έλληνες γονείς διακατέχονταν από μία φοβία «γερμανοποίησης» των παιδιών τους και αναφέρεται σε άρθρο της εφημερίδας «Η επιτροπή γονέων ελληνικών τάξεων του Ντύσσελτορφ σε σχετική ανακοίνωση της αναφέρει ότι στις 3 και 4 Ιουλίου έγινε 48ωρη προειδοποιητική αποχή από το σχολείο με κύριο αίτημα την δημιουργία ελληνικών δημοτικών σχολείων και γυμνασίου. Η επιτροπή γονέων με υπόμνημα της προς την τοπική κυβέρνηση προβάλλει τα αιτήματα των γονέων».¹¹¹ Ωστόσο οι Έλληνες γονείς την περίοδο εκείνη ήταν ιδιαίτερα ανάστατοι καθώς το εκπαιδευτικό πρόβλημα των παιδιών οξύνεται. Στην εφημερίδα σκιαγραφούνται «...οι εκπαιδευτικές αρχές του Δυτικού Βερολίνου προωθούν την εφαρμογή του αντιδραστικού νόμου της ενσωματώσεως των παιδιών μας στα γερμανικά σχολεία από τον ερχόμενο σχολικό χρόνο, πράγμα που ανησυχεί. Ιδιαίτερα: θέλουμε να δώσουμε στα παιδιά μας ολοκληρωμένη ελληνική μόρφωση ώστε να είναι δυνατή η συνέχιση των σπουδών τους και στην Ελλάδα. Οι Έλληνες γονείς ζητούν: 1) να καταργηθεί ο αντιδραστικός νόμος της ενσωματώσεως, 2) να ιδρυθούν ελληνικά πρωινά σχολεία παραρτήματα μέσα στα γερμανικά σχολεία, 3) να καταργηθούν οι προπαρασκευαστικές τάξεις για τα ελληνόπουλα στο Δυτικό Βερολίνο, 4) όλα τα μαθήματα του προγράμματος να διδάσκονται στα ελληνικά, 5) τα γερμανικά να διδάσκονται σαν πρώτη ξένη γλώσσα από ειδικευμένους γερμανούς δασκάλους, 6) τα μαθήματα τεχνικών και γυμναστικής να διδάσκονται ταυτόχρονα και στους γερμανούς συμμαθητές των παιδιών των Ελλήνων εργατών. Οι γονείς ζητούν ακόμα να επεκταθεί ο θεσμός της προσχολικής αγωγής και στα παιδιά των ελλήνων μεταναστών αφού δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ίδρυση παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, σε συνδυασμό με τη λειτουργία ελληνικών σχολικών παραρτημάτων μέσα στα γερμανικά σχολεία για την εφαρμογή του προγράμματος ενιαίας γενικής και δημοκρατικής εκπαίδευσεως».¹¹² Το πρόβλημα οξύνθηκε με τα λεγόμενα ελληνικά σχολεία. Αυτά τα σχολεία θεωρούνταν παράνομα στη Γερμανία στην οποία ίσχυε νόμος που απαγόρευε κάθε μορφή υποχρεωτικής εκπαίδευσης πέρα από τη γερμανική.¹¹³ Οι ίδιοι οι Γερμανοί ισχυρίστηκαν ότι τα σχολεία αυτά έπρεπε να καταργηθούν επειδή δεν διέθεταν τα απαραίτητα μέσα για να λειτουργήσουν. Οι λόγοι προφανώς είναι βαθύτεροι. Οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες απέδιδαν την μειονεκτική θέση των μεταναστών στην πολιτισμική «καθυστέρηση» τους. Τους στιγματίζουν λοιπόν ως ανίκανους να προσαρμοστούν στην

¹¹⁰ Hans Vermeulen, *ό.π.*, σ. 62-63

¹¹¹ «Ελληνική φωνή», *Αύγουστος 1975*, αριθμός φύλλου 31, σ. 4

¹¹² «Ελληνική φωνή», *Ιούνιος 1976*, αριθμός φύλλου 41, σ. 4

¹¹³ Τσιάκαλος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 52-53

νεωτερικότητα. Αυτό όμως είχε να κάνει και με το παρελθόν της χώρας, που προωθούσε τη λογική ενός εθνικού κράτους με σκοπό την εξάλειψη κάθε ιδιαιτερότητας.

Ως αντίλογο λοιπόν απέναντι στα ελληνικά σχολεία, η χώρα υποδοχής παρέταξε τα πλεονεκτήματα του δικού της σχολικού συστήματος. Υποστήριζε χαρακτηριστικά ότι όντας αυτό το καλύτερο σύστημα προσέφερε τη δυνατότητα εκμάθησης της γερμανικής γλώσσας, ευκαιρίες μόρφωσης αλλά και ένταξης στη γερμανική κοινωνία. Πάντα όμως δίπλα στα θετικά υπάρχουν και τα αρνητικά. Δεν ήταν όμως μόνο ο φόβος των γονιών για τον εκγερμανισμό των παιδιών τους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε επίσης ότι η παραμονή τους στη χώρα θεωρούνταν προσωρινή, πράγμα που θα σήμαινε δυσκολία επανενσωμάτωσης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σε περίπτωση επιστροφής στην πατρίδα. Τέλος ένα από τα βασικότερα μειονεκτήματα είναι ο ψυχολογικός παράγοντας που αποτελεί αρνητικό σημείο στη σχολική επίδοση των παιδιών της δεύτερης γενιάς.¹¹⁴

Αυτές οι ψυχολογικές επιπτώσεις δεν εμφανίζονται μόνο στα παιδιά των μεταναστών αλλά και στους ίδιους. Δεν ήταν λίγοι μετανάστες εκείνοι που προσβλήθηκαν από ψυχοσωματικές ασθένειες. Η ίδια άλλωστε η άφιξη στη χώρα υποδοχής αποτελούσε μία τραυματική εμπειρία, γιατί ο μετανάστης άρχισε να συνειδητοποιεί τι σημαίνει να είναι κανείς ξένος και να υπόκειται σε άλλους κώδικες. Η μετανάστευση συνεπαγόταν συνολικές αλλαγές στο τοπίο, στο κλίμα, στη διατροφή, στις διάφορες ασθένειες, στην έλλειψη προσωπικών σχέσεων, στη γλώσσα, στις συνήθειες και στην ταυτότητα.¹¹⁵ Τα συμπτώματα που εμφανίζονταν ήταν κατάθλιψη, υπερευαισθησία, αϋπνία, συχνοί κεφαλόπονοι, υπέρταση νεύρων κ.α.¹¹⁶ Ήδη φεύγοντας από την Ελλάδα, υποβάλλονταν σε ιατρικό έλεγχο. Καθώς έφταναν στη χώρα υποδοχής προσπαθούσαν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Αρκετές φορές πίεζαν τον εαυτό τους κάτι που είχε και τον ανάλογο αντίκτυπο. Όπως πολύ σωστά μάλιστα το θέτει η Marieta van Attecum -το αναφέρει στην περίπτωση των Ελλήνων της Ολλανδίας, κάτι που ισχύει και γενικά- ο άνθρωπος δεν είναι μόνο σώμα. Πέρα από αυτό διαθέτει ψυχική και κοινωνική ενότητα. Έτσι αν κάποιο απ' αυτά τα στοιχεία επηρεαστεί αυτομάτως επηρεάζονται και τ'αλλά τα δύο. Προκειμένου λοιπόν ο άνθρωπος να ξεφύγει από τις πιέσεις που τον εγκλωβίζουν

¹¹⁴ Ματζουράνης Γ.Ξ., *ό.π.*, σ. 225-227

¹¹⁵ Βεντούρα Λίνα, *ό.π.*, σ. 53-54

¹¹⁶ Σαρίδης Εμμανουέλ, *Μεταξύ παλιννόστησης και ενσωμάτωσης, στο η Ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Πετρόχειλος Γιώργος επιμέλεια, Ένωση Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης, εκδόσεις Σ.Δ.Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985 σ. 40-41

δημιουργεί αμυντικούς μηχανισμούς. Όταν αυτοί ο μηχανισμοί δεν λειτουργούν σωστά τότε το άτομο ασθενεί.¹¹⁷ Έτσι παρόλο που στη Γερμανία υπήρχε δωρεάν ιατρική περίθαλψη, η νοσοτροπία του Έλληνα ήταν τέτοια ώστε να μην πηγαίνει έγκαιρα στο γιατρό. Αλλά και στην περίπτωση που αυτό συνέβαινε το βασικότερο πρόβλημα ήταν η συνεννόηση. Η γλώσσα ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που δεν άφηνε να αναπτυχθούν σχέσεις εμπιστοσύνης ανάμεσα στο γιατρό και στον ασθενή. Αρκετές φορές συνέβαιναν λάθη στην ιατρική γνωμάτευση τα οποία, πέρα από τις συνέπειες στον ασθενή, δημιούργησαν και τον γνωστό μύθο περί αδιαφορίας των Γερμανών γιατρών απέναντι στους ξένους. Ακόμα και όταν εισάγονταν στα νοσοκομεία δεν ήξεραν από τι έπασχαν. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που νοσηλεύονταν για αρκετό διάστημα και ωστόσο όταν έφευγαν δεν γνώριζαν την αιτία της εισαγωγής τους. Δεν έλειπαν βέβαια και εκείνοι που εκμεταλλεύονταν τις δυσκολίες των Ελλήνων μεταναστών. Ήταν οι λεγόμενοι κομπογιαννίτες γιατροί, απατεώνες οι οποίοι με διάφορα τεχνάσματα προσπαθούσαν να «θεραπεύσουν» τις αρρώστιες των ξένων. Μέσα σ' αυτή τη χαοτική κατάσταση οι ελληνικές κρατικές υπηρεσίες απουσίαζαν εντελώς. Δεν φρόντισαν να εφοδιάσουν τους Έλληνες μετανάστες με ενημερωτικά φυλλάδια. Από γερμανικής πλευράς εκδόθηκε όμως ένα σχετικό βιβλιαράκι για τους «Υγιεινούς τρόπους ζωής των ξένων εργατών στη Γερμανία» έστω και αν αυτό δεν έφτασε στα χέρια τους.¹¹⁸ Αντίθετα σήμερα η ιατρική περίθαλψη είναι πλήρως εξοπλισμένη και προσφέρει στον ασθενή την αίσθηση την σιγουριάς και της ασφάλειας κάτι που διατυπώνεται στην ακόλουθη μαρτυρία:

Ένας λόγος που δεν θέλω να φύγω από την Γερμανία είναι το σίγουρο ιατρικό σύστημα. Εδώ δεν ταλαιπωρείται ο ασθενής. «Ότι ώρα και να' ναι μπορείς να καλέσεις το γιατρό και έρχεται αμέσως στο σπίτι σου. Τα νοσοκομεία είναι σε καλή κατάσταση και οι νοσοκόμες σε περιποιούνται και σε εξυπηρετούν με το παραπάνω».¹¹⁹

Η ουσία της υπόθεσης ήταν ότι οι Έλληνες μετανάστευαν μεν, αλλά δεν μπορούσαν να προβλέψουν τις συνέπειες μιας τέτοιας μετακίνησης, συνέπειες που

¹¹⁷ Marieta van Attecum, *Ψυχοσωματικές διαταραχές των Ελλήνων της Ολλανδία, στο Ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη, ό.π., σ. 263*

¹¹⁸ Ματζουράνης Γ.Ξ., 142-145

¹¹⁹ Δεληδημητρίου-Τσακμάκη Ελένη, *ό.π., σ. 55*

δεν τους επέτρεψαν να ενσωματωθούν εύκολα στο νέο σύστημα. Αυτό συνέβη γιατί όταν ο μετανάστης ασθενούσε έβρισκε κυρίως υποστήριξη μέσα στην οικογένεια η οποία με τη σειρά της βρισκόνταν ήδη σε μεγάλη πίεση επειδή ακριβώς βρισκόνταν κάτι χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά. Μέσα σ' αυτό το κύκλο η σκέψη που άρχισε να κυριαρχεί ως μέσο φυγής από το χειρότερο ήταν η επιστροφή στην πατρίδα, η παλιννόστηση. Αρκετοί θέλησαν να κάνουν αυτό το βήμα το οποίο οδηγούσε και πάλι στην πατρίδα.

Η Παλιννόστηση

Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 εστιάστηκε στην παλιννόστηση των μεταναστών που εργάζονταν στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Επιπλέον έδωσε έμφαση στη θεσμική πλαισίωση, στη χρηματοδότηση των κοινοτήτων του εξωτερικού και στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των αποδήμων. Παράλληλα δημιουργείται και το Υπουργείο Απόδημου Ελληνισμού όπως ενημερώνει η εφημερίδα ότι «...στο υπουργείο Εξωτερικού με τον νέο οργανισμό του υπουργείου που κατατεθεί προς ψήφιση στη βουλή. Στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου τονίζεται ότι επέρχονται ουσιώδεις μεταρρυθμίσεις της διοικητικής οργάνωσης του υπουργείου και αυξάνεται αριθμητικά το προσωπικό για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες της διπλωματικής εκπροσώπησης της χώρας».¹²⁰

Ο αριθμός των παλιννοστούντων από τη Δυτική Γερμανία αυξάνονταν και σε δήλωση του ο υπουργός Απασχολήσεως κ. Λάσκαρης τόνισε ότι «...ότι δεν υπάρχει πρόβλημα μαζικής παλιννοστήσεως των Ελλήνων εργαζομένων της Δ. Γερμανίας. Η σχετική αύξηση της παλιννοστήσεως, η οποία εσημειώθει μετά την κατάλυση της δικτατορίας οφείλεται, είπε, εις τους εξής πέντε λόγους: 1) κατά την διάρκεια της δικτατορίας υπήρχε απροθυμία επιστροφής εις την χώραν λόγω του καθεστώτος, 2) με την συμπλήρωση δεκαπενταετούς παραμονής εις Δ. Γερμανία οι εκεί Έλληνες εργαζόμενοι εδημιούργησαν ασφαλιστικόν δικαίωμα προς συνταξιοδότησιν, 3) η επιθυμία των Ελλήνων εργαζομένων να εξασφαλίσουν, πέραν της στοιχειώδους, ανωτέραν εκπαίδευσιν εις τα τέκνα των λόγω της εν τω μεταξύ ενηλικιώσεως των, 4) η δημιουργία μικρού κεφαλαίου, το οποίον επιθυμούν να αξιοποιήσουν εις την πατρίδα των, 5) εις την ύφεσιν της Γερμανικής οικονομίας, η οποία είχε ως συνέπειαν να σημειωθεί κάμψις εις την απασχόλησιν εις την απασχόλησιν εις ποσοστόν 6,5 % επί του συνόλου των 243.000 Ελλήνων εργατών (περίπου 20.000 άνεργοι). Ο Κ. Λάσκαρης προσέθεσε ότι ειδικά δια τους Έλληνας εργάτας έχουν ληφθεί ευνοικά μέτρα (επιδόσεις ανέργων κλπ.) μεταξύ των οποίων η ελευθερία διακίνησις και απασχόλησις των εις όλας τας περιοχάς της Δυτ. Γερμανίας. Καταλήγων ο κ. Υπουργός υπεγράμμισεν ότι δεν υπάρχει ουδείς λόγος ανησυχίας εκ της σχετικής παλιννοστήσεως, ήτις εσημειώθει μετά την κατάρρευσιν της δικτατορίας».¹²¹

Μία άλλη κίνηση που έκανε το κράτος προκειμένου να δεχτεί τους μετανάστες της ήταν να οργανώσει μία συντονιστική ομάδα εργασίας για την «...επεξεργασία και προώθηση εφαρμογής σχεδίου ερευνών μεταναστεύσεως – παλιννοστήσεως, συγκροτήθηκε

¹²⁰ «Ελληνική φωνή», Απρίλιος 1976, αριθμός φύλλου 39 σ.1 ,

¹²¹ «Ελληνική φωνή», Νοέμβριος 1975, αριθμός φύλλου 34, σ.1

στη Γενική Διεύθυνση Οικονομικής Πολιτικής και Προγραμματισμού (Γ.Δ.Ο.Π. και Π.) του υπουργείου Συντονισμού με απόφαση του υπουργείου Συντονισμού κ. Κ. Μητσοτάκη. Έργο της ομάδας Εργασίας είναι η επεξεργασία και η προώθηση εγκρίσεως και πραγματοποίησεως ενός σχεδίου ερευνών μεταναστεύσεως- παλιννοστήσεως, στα πλαίσια της γενικής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής των διαμορφούμενων συνθηκών μεταναστευτικής επικοινωνίας με την ΕΟΚ κλπ. Ειδικότερα: α) η επεξεργασία αναλυτικών προδιαγραφών και η προώθηση και υποστήριξη του σχεδίου ερευνών στο ταμείο Αποκαταστάσεως του Συμβουλίου της Ευρώπης ή σε άλλους διεθνείς χρηματοδοτικούς φορείς, β) η ανάθεση των ερευνών του σχεδίου σε επιμέρους ερευνητικούς ή διοικητικούς φορείς της χώρας, γ) η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων των ερευνών του σχεδίου για τη διατύπωση ολοκληρωμένης προτάσεως εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής σε συνδυασμό με τις επιδιώξεις και στόχους της γενικής οικονομικής και πολιτικής και τις αναμενόμενες να προκύψουν εξελίξεις και δυνατότητες από την προσχώρηση στην ΕΟΚ...». ¹²²

Η επιστροφή στην πατρίδα ήταν ένας τρόπος διαφυγής από τα προβλήματα που προξενούσε η ξένη χώρα. Αρκετοί όμως μετανάστες, εξαιτίας των ρυθμίσεων που πήρε η ξένη χώρα επεδίωξαν να φέρουν την οικογένειά τους στον ξένο αυτό τόπο. Από την στιγμή αυτή η μετανάστευση πήρε άλλη διάσταση, έγινε ζήτημα ταυτότητας. Αυτό άλλωστε φάνηκε και με την διαδικασία ένταξης τους στην Γερμανική κοινωνία. Η ενσωμάτωση τους ήταν μερική γιατί, όπως έγινε αντιληπτό, είχαν συχνά στο μυαλό τους την επιστροφή στη πατρίδα. Εκείνη που αποφάσισαν να μείνουν ζουν ακόμη και σήμερα με το ίδιο όνειρο.

¹²² «Ελληνική φωνή», Νοέμβριος 1979, αριθμός φύλλου σ.1

Βιβλιογραφία

Ελληνικά:

- ⊗ Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999
- ⊗ Βεντούρα Λίνα, *Η διάσωση των αρχείων των αποδήμων Ελλήνων και η μελέτη της ιστορίας της μετανάστευσης*, *Τα Ιστορικά* τ. 23, Δεκέμβριος 1995
- ⊗ Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, εκδόσεις Ε.Μ.Ν.Ε- Μνήμων, Αθήνα 1994
- ⊗ Διαβάζω, *Λογοτεχνία και μετανάστευση*, Ματζουράνης Γ.Ξ., Έλληνες συγγραφείς στην πολυπολιτισμική Γερμανία, τεύχος 415, Φεβρουάριος 2001
- ⊗ Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης, *Η ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, επιμέλεια Πετρόχειλος Γιώργος, εκδόσεις Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985
- ⊗ Η Καθημερινή, *Επτά ημέρες, Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα (1900-1930)* τ. ΚΗ' και (1950-1970) τ. Λ', «Καθημερινή Α.Ε», Αθήνα 2001
- ⊗ Hobsbawm Eric, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- ⊗ Μπάγκαβος Χρήστος, Παπαδοπούλου Δέσποινα, *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, εκδόσεις Μελέτες
- ⊗ Ματζουράνης Γ.Ξ., *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκάσταρμπαιτερ)*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1974
- ⊗ Μουσούρου Λ.Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991
- ⊗ Μπενέκος Σ. Δημήτριος, *Η ελληνική ομογένεια της Γερμανίας. Σαραντα χρόνια μεταναστευτικής εμπειρίας. Πολιτισμική και μορφωτική προσέγγιση*, Τυπωθύτω, Αθήνα 2002
- ⊗ Ναξάκης Χάρης, Χλέσος Μιχάλης, *Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πιυχές*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002
- ⊗ Δεληδημητρίου- Τσακμάκη Ελένη, *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν. Μαρτυρίες μεταναστών Γερμανίας*, εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001

Γερμανικά:

- ☒ Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, *“Für 50 Mark einen Italiener” Zur Geschichte der Gastarbeiter in München*, Herausgegeben vom Kulturreferat der LH München 2000, Buchendorfer Verlag,
- ☒ Freund Slim Wolfgang, Gastarbeiter, Korporal Johannes, Zink Angela und Zink Christoph, *Gesundheitliche Probleme ausländischer Familien in der Bundesrepublik Deutschland*, Arca-Verlag, Neustadt 1980
- ☒ Kardamakis K. Matthaeus, *Zur sozialen Kommunikation der ausländischen Arbeitnehmer in Deutschland untersucht am Beispiel der griechischen Gastarbeiter*, München 1971
- ☒ *Warum brauchen wir Gastarbeiter ?*, Universitätsbibliothek München

Αγγλικά:

- ☒ *The changing face of Europe-population flows in the 20th century*, (Translated from the French by M. Campbell and Chr.Reynolds, English Translation Department), Council of Europe Publishing 2002
- ☒ *Immigrant policy for a Multicultural society, A comparative study of immigration, language and religious policy in five Western European countries*, Translation, Michael Dallas, Editor Hans Vermeulen, Migration Policy Group, Brussels 1997
- ☒ *International Migration, Processes and Interventions* edited by Hans van Amersfoort and Jeroen Doomenik, Amsterdam 1998
- ☒ Sassen Saskia, *Guest and Aliens*, New Press, New York 1999

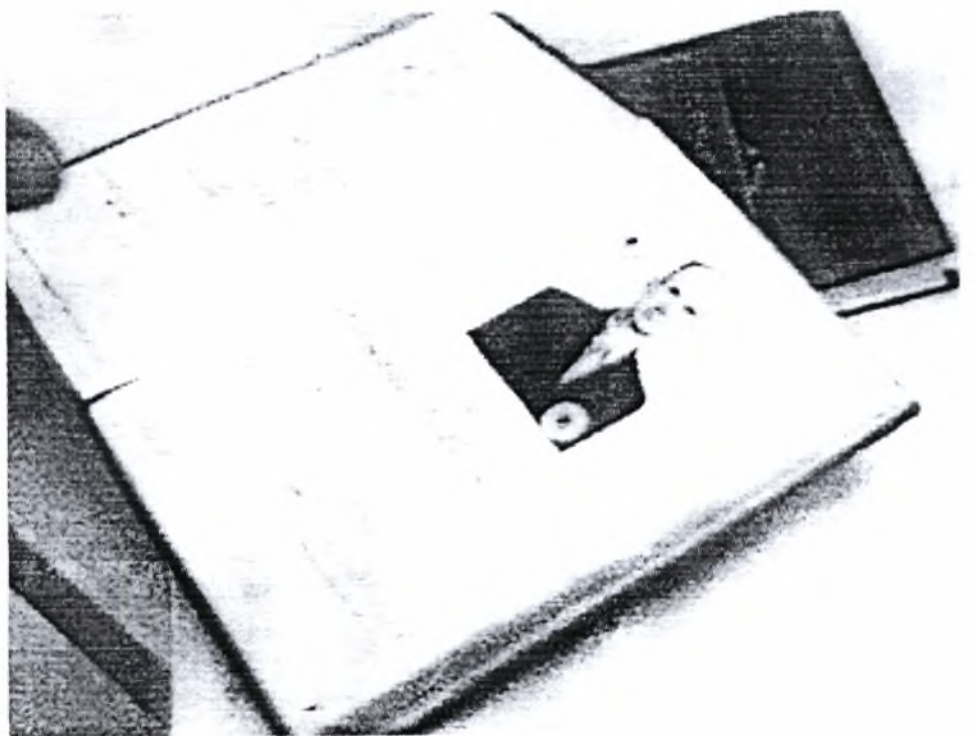
Πρωτογενής πηγή:

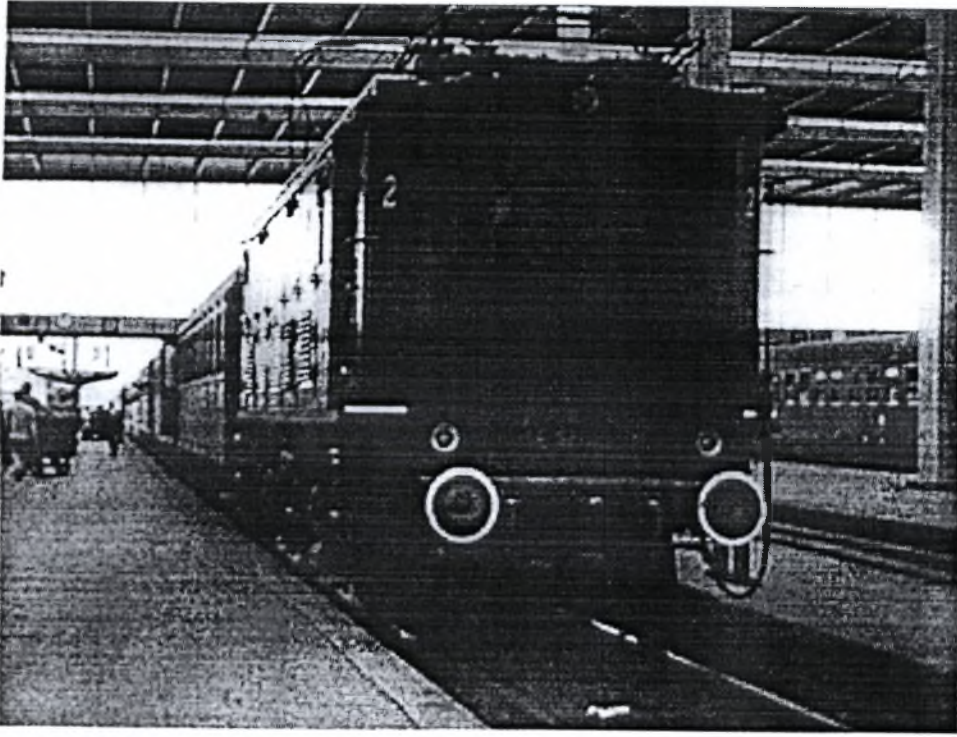
☒ Εφημερίδα «Ελληνική φωνή», Μόναχο, Φεβρουάριος 1973- Δεκέμβριος 1979

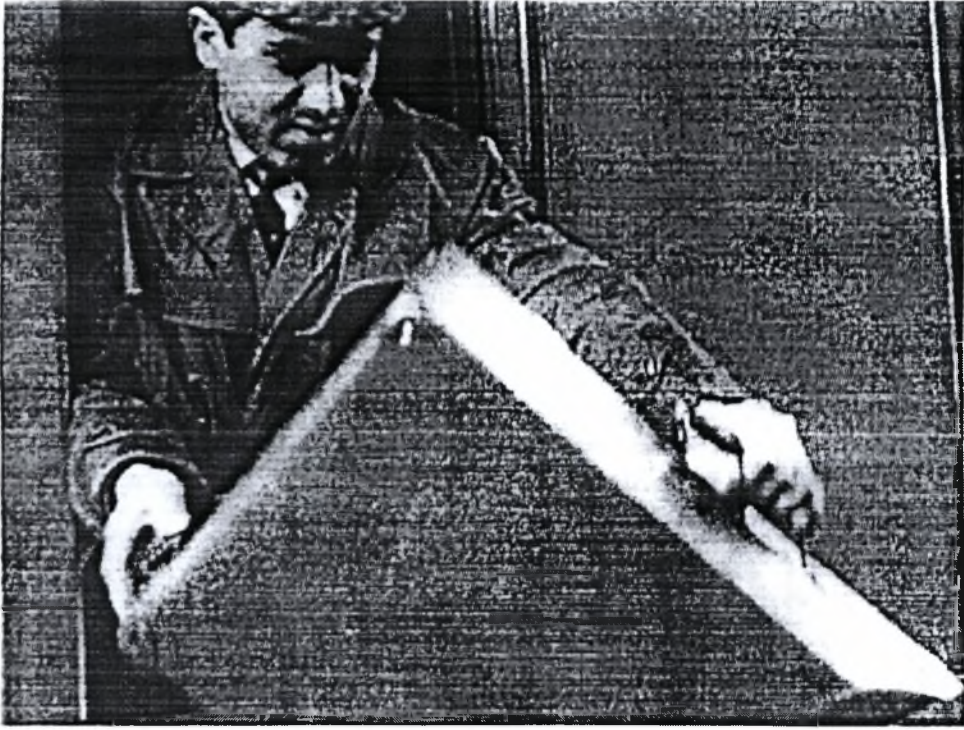
Ηλεκτρονική διεύθυνση:

☒ www.wissen.swr.de/sf/begleit/bg0036/bg_ws05.htm

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

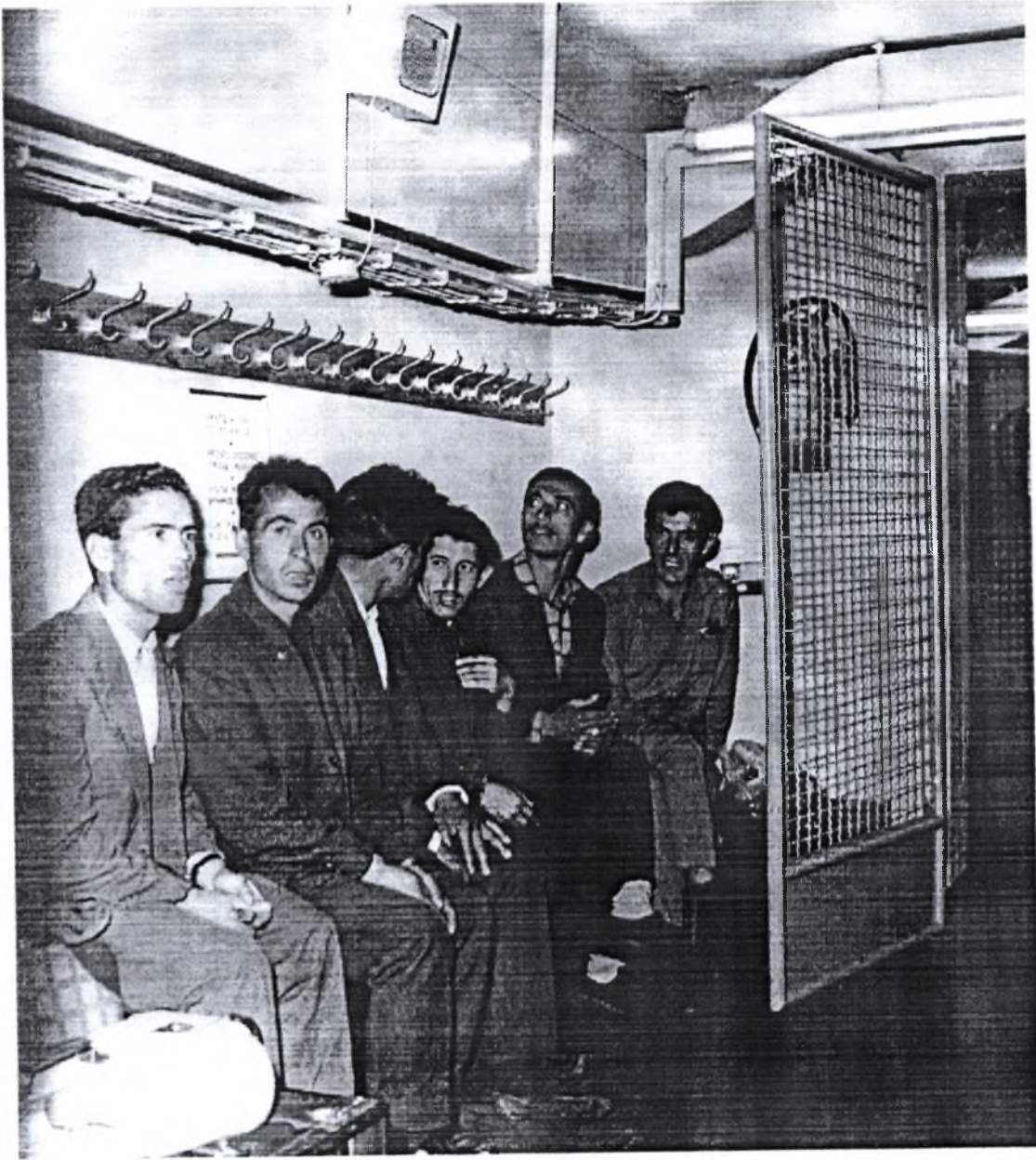

· Όλες οι παραπάνω φωτογραφίες είναι από το site:

http://www.wissen.swr.de/sf/begleit/bg0036/bg_ws05.htm

Wartezimmer im Bunker, ca. 1962

- Dunkel Franziska, Stramaglia-Faggion Gabriella, "Für 50 Mark einen Italiener", Zur Geschichte der Gastarbeiter in München, Buchendorfer Verlag, München 2000, 6.92

*Ankunft in Brindisi – auf dem Weg in eine ungewisse Zukunft, 1968.
Mit diesem Schiff kamen griechische Gastarbeiter nach Italien.*

• 670 18.0.6.87

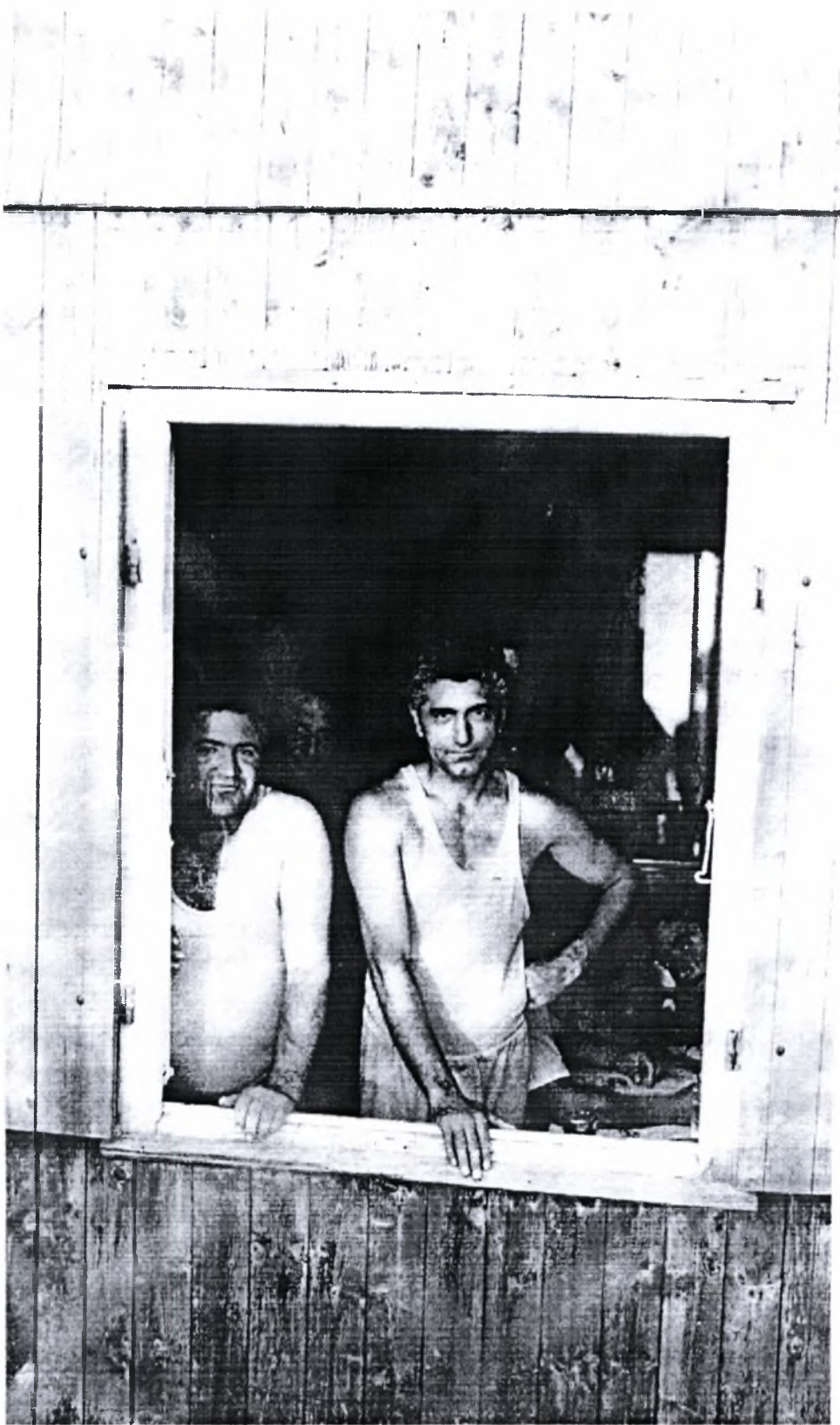
In der Produktion bei BMW, ca. 1975

· 670 1810, b. 135

Italiensche Bauarbeiter in München, 1961

1810, 6.37

Baubaracke an der Rosenheimer Straße, 1970

164

.670 i810, 6.164

ÄRZTLICHER UNTERSUCHUNGSBOGEN

zur Anwerbung italienischer Arbeitskräfte für die
Bundesrepublik Deutschland

QUESTIONARIO SANITARIO

per il reclutamento di mano d'opera italiana verso
la Repubblica Federale di Germania

I. Personalangaben - Identificazione

Vorname Name
Nome Cognome

Ausweis Nr. geb. in am
No. della carta Luogo di nascita Data di nascita
d'identità

Anschrift
Indirizzo

Art und Dauer der zuletzt ausgeübten Erwerbstätigkeit
Genere e durata dell'ultima occupazione

Für welche Arbeit haben Sie sich beworben?
Per quale lavoro avete fatta domanda?

II. Auskünfte des Bewerbers anlässlich der Voruntersuchung zur gesundheitlichen Vorgeschichte (Angabe des Zeitpunkts)

Informazioni fornite dal candidato in occasione dell'esame di preselezione circa precedenti sanitari
(Indicare le date se possibile)

A. Persönliche Anamnese Anamnesi personale:

1. Wichtige durchgemachte oder bestehende Erkrankungen oder Leiden
Malattie importanti sofferte od in atto

2. Unfälle
Infortuni

3. Durchgemachte Operationen
Operazioni subite

4. Spezielle Angaben zu folgenden Fragen:
Informazioni dettagliate circa le questioni seguenti:

a) Leiden Sie an Krampfanfällen oder Bewußtseinsstörungen?
Soffrite di accessi di convulsione o di turbamenti di coscienza?

b) Benötigen Sie bei der Arbeit eine Brille?
Avete bisogno di occhiali per il lavoro?

c) Sind Sie zuckerkrank?
Soffrite di diabete mellito?

d) Sind Sie Bettnässer?
Soffrite di incontinenza d'urina?

e) Haben Sie Arbeiten ausgeführt, die Sie der Silikosegefährdung ausgesetzt haben (Zeit,
Art und Dauer der Beschäftigung)?
Avete eseguito lavori comportanti il rischio di silicosi (data, genere e durata di questa
occupazione)?

Auszug aus dem Formblatt zur medizinischen Untersuchung, Anlage 2 zum
Deutsch-Italienischen Anwerbevertrag, ANBA 1956, S. 58-61

Π Ρ Ο Σ Ο Χ Η

Κανονικῶς μία ἡμέρα μετὰ τὴν ἰατρικὴν σας ἐξέτασιν, δέον ὅπως μεταβῆτε χωρὶς καθυστέρησιν διὰ τὴν ὑπογραφὴν συμβολαίου εἰς τὴν Γερμανικὴν Ἐπιτροπὴν Δωδεκανήσου 13 Θεσσαλονίκη ἀφοῦ προηγουμένως τακτοποιήσητε τὸ διαβατήριόν σας.

1) Λέοντος Σοφοῦ 22 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.

Γραφεῖον Νο 1

(παράρτημα τῆς Γερμ. Ἐπιτρ.
Λέοντος Σοφοῦ 22)

Διὰ ἀποτελέσματα ἰατρικῆς ἐξετάσεως (12 ὥρα μεσημέρι).

- » Προετοιμασίαν ἀναχωρήσεως.
- » τὴν πληρωμὴν τοῦ εἰσιτηρίου τῆς σιδηροδρομικῆς διαδρομῆς Θεσ)νίκης — Πειραιῶς μέχρι τὰ σύνορα τὰ Ἑλληνο — Ἰταλικά σύνολον 380 δρχ. (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀξίας τῆς χρήσεως ἑνὸς λαστοιχένιου στρωματῆς με μαξιλάρι μέσα στὸ πλοῖο δι' ὅλην τὴν διαδρομὴν μέχρι Ἰταλίαν.
- » Ἐλεγχον Διαβατηρίων.

2) Νὰ ὑπογράψητε τὸ συμβόλαιόν σας χωρὶς καθυστέρησιν εἰς

Γερμανικὴν Ἐπιτροπὴν

Δωδεκανήσου 13
(3ος ὄροφος)

Θ Ε Σ) Ν Ι Κ Η

3) Τὸ εἰσιτήριόν σας ἀπὸ τὰ Ἑλληνοἰταλικά σύνορα θὰ εἶναι δωρεὰν μέχρι τὸν τόπον προορισμοῦ εἰς Γερμανίαν καθὼς καὶ ἓνα δέμα τροφοδοσίας, τρία δελτία, δίδοντας δικαίωμα εἰς τρεῖς μερίδας φαγητὸ ἐντὸς τοῦ πλοίου καὶ ἓνα ἑλληνικὸ ζεστὸ καφέ ποῦ θὰ λάβητε στὸν Πειραιᾶ ΔΩΡΕΑΝ ἀπὸ τὴν Γερμανικὴν Ἐπιτροπὴν μόλις φθάσητε μετὰ τὴν ἀποστολὴν.

ΚΙΝΔΥΝΟΣ!!

Ὅσοι προέρχονται ἐξ ἐπαρχιῶν πρέπει νὰ παραμένουν εἰς Θεσ)νίκην, ἕως ὅτου ὑπογράψωσιν ἓν συμβόλαιον παρὰ τῆς Γερμανικῆς Ἐπιτροπῆς διότι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ μὴ συμπεριληφθοῦν εἰς τὴν προσεχὴν ἀποστολὴν.

* Συνιστοῦμεν εἰς τοὺς ἀναχωροῦντας ὅπως ἕκαστος φέρει μαζύ του μία ΜΑΛΛΙΝΗ ΚΟΥΒΕΡΤΑ διὰ τὸ ταξίδι του.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	
ΤΙΤΛΟΣ	
ΛΗΞΗ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΑΝΕΙΖΟΜΕΝΟΥ
21/07/11	
11-6-13	
11-2-14	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Τηλ.: 24210 06300-1

